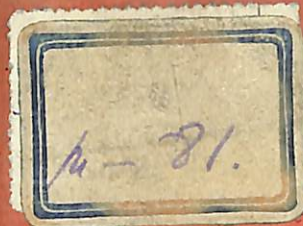

12

335

mu-81

Ա. Ռ. Ա. Ջ.-ի գրադարան

№ 31

ԽՈՐԱՄԱՆԿ

ԿԱՐԳԵՐ

Ռուս. Թարգմ. տիկ. Հրանտյո

ԿՆՆ Է 10 ԿՈՊ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ
1997

05 JAN 2010

25 SEP 2006

№ 31

«ՅԱՌԱՅ»-Ի ԳՐԱԴԱՐԱՆ

№ 31

ԽՈՐԱՄԱՆԿ

ԿԱՐԳԵՐ

ՌԱՍ. ԲԱՐՁՐ. ՏԻԿ ՀՐԱՆՈՅ

ԹԻՖԼԻՍ.

13.05.2013
2005 932 7 S

26.600

36998-62

ԹԻՖԼԻՍ

Նկեմարաւթ սպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ԲՆԿ., Մաղաթ. փող., № 5.
(226)

ԽՈՐԱՄԱՆԿ ԿԱՐԳԵՐ

Կուով կտիրանաս զուր իրաւունքին

Մեր գիւղում Ստեփան անունով մի զարմանալի մարդ է ապրում: Գիւղացիները նրան շատ են յարգում: Նա շատ բանիմաց, բարեսեղճ և ճշմարտասէր է: Ոչ ոքից նա չի վախենում: Առանց քաշուկու ամենքի երեսովն է տալիս ճշմարտութիւնը: Վայ է, թէ ընդհարւի գրագրի, տանուտէրի և ուրեաղնիկի հետ: Զարմանալի լեզու ունի. կասես խօսքերը բոշի նման գրպանում ունի պահած:

Նրանք նրան մի խօսք են ասում, նա նրանց քսանն է ասում. ամենքի պատասխանը կտայ, այնպէս որ բոլորին կտապալէ, կխայտառակէ, կամանչացնէ ամբողջ ժողովրդի առաջ:

Իսկ երբ մեղանից մէկն ու մէկը փորձանքի մէջ է ընկնում—կամ մեծաւորներն են ճնշում կամ մէկ ուրիշ բան է պատահում—Ստեփանը պատրաստ է իր ամենազիւրջին ունեցածը տալու, թէ խօսքով և թէ գործով օգնելու. նա ոչնչից չի վախենում: Նրա խորհուրդներին էլ լսում են, որովհետեւ բացի նրանից մեղանում ոչ ոք լաւ չի հասկանում բոլոր գործերը:

Նսթաղրենք մէկին մի խնդիր է հարկաւոր գրել, կամ միայն խորհուրդ է հարկաւոր. բոլորը վազում են

Ստեփանի մօտ: Ոչ ոքին նա չի մերժում: Ահա այդ պատճառով էլ մեր գիւղի մեծաւորները նրան սաստիկ աւտով են: Ստեփանը նրանց աչքի փուշն է դարձել. շատ անգամ է նա նրանց խարդախութիւններն ու զանազան խորմանկութիւնները լոյս աշխարհ հանել:

Օհ, ինչպէս են նրանք հայհոյում Ստեփանին. Աստուած ազատէ, բայց վախենում են նրա հետ զուլի դրնել. նա շատ համարձակ ու ճարպիկ է. խօսքի տակ չի մնում: Մի հասարակ բանի համար այնպիսի աղմուկ կբարձրացնէ, որ նրանք կփոշմանեն նրա հետ զուլի դրնել: Ստեփանը—ինքը մեր նահանգից չէ, հեռու տեղից է և մեր կողմերը իրա կամքով չէ եկել—նրան աքսորել են այստեղ՝ հսկողութեան տակ: Իսկ դրանից առաջ, որտեղ ապես, որ նա չի եղել. համարեայ ամբողջ Ռուսաստանը ման է եկել. ամեն տեսակ թշուառութիւններ է կրել. նա և ողորմութիւն է խնդրել և բանտ է նստել:

Բայց իհարկէ վատ գործերի համար չէ նա բանտ նստել, այլ այն պատճառով, որ իր համագիւղացիներին պաշտպան է հանդիսացել: Այնտեղ սով է եղել, իսկ իշխանութիւնը ոչ մի օգնութիւն չէ ցոյց տւել. համայնքը Ստեփանին ուղարկում է Պետերբուրգ իշխանութեան վրա գանգատելու և օգնութիւն խնդրելու: Իսկ Պետերբուրգում օգնութեան փոխարէն Ստեփանին բռնում են և էտապով տուն ուղարկում. նա ճանապարհից փախչում է նորից Պետերբուրգ. այնտեղ նրան կրկին բռնում են, բանտ նստեցնում և վերջն էլ աքսորում ոստիկանական հսկողութեամբ, պատճառաբանելով, թէ նա գիւղացիներին գրգռում է իշխանութեան դէմ, որ նրանք գիւղացիները չեն կարողանում խաղաղութեամբ սովից մեռնել և միշտ իշխանութեանը անհանգստացնում են:

Ես շատ անգամ եմ Ստեփանի հետ խօսել մեր դա-

ռն վիճակի, մեր թշուառ կեանքի մասին: Իմ ամբողջ կեանքում ես չեմ մոռանալ Ստեփանի հետ ունեցած մի խօսակցութիւն: Հէնց այդ խօսակցութեան մասին է, որ ուզում եմ ձեզ պատմել:

Մի անգամ Ստեփան բիճայի հետ մտանք պանդոկ: Մի ցուրտ օր էր: Մենք շրջում էինք գաւառը, համարեա 8 վերստ ման էինք եկել: Սաստիկ մրսել էինք. մտանք պանդոկ մի բիշ տաքանալու և մի-մի բաժակ օղի խմեցինք:

— Լաւ կլինէր, ասում եմ ես Ստեփանին, ցրտից յետոյ մի մի բաժակ էլ խմել:

— Լաւ կլինէր, ասում է Ստեփանը, միայն թէ ամեն տեղ կառավարութիւնն իր ազնւականներով և վաճառականներով մեր բիւն է չոքել:

— Իսկ ի՞նչ գործ ունեն ազնւականներն ու վաճառականները: Զէ՛ որ մեր փողն է: Ունիս—խմիր...

— Իսկ եթէ չունիս: Հէնց բանն էլ նրանումն է, որ մեր գրպանը այնքան էլ հաստ չէ: Իսկ եթէ չլինեին վաճառականները, ազնւականները և... այն ժամանակ մեզանից իւրաքանչիւրը միւլնոյն փողով և ինքը մի բաժակ կխմէր և դեռ երեք հոգու էլ կհիւրասիրէր:

— Էհ. ի՞նչ ես խօսում, Ստեփան, ո՞վ կարող է քո ձեռքից խլել բաժակը, եթէ դու քո փողերն ես վճարել:

— Վճարել: Բայց ինչո՞վ վճարել: Հասկացիր, սիրելիս, դու, ենթադրենք, 8 կոպէկ ունիս, այդքան փողով դու իսկապէս պէտք է 4 բաժակ ստանայիր, իսկ դրա փոխարէն քեզ տալիս են միայն մէկը: Ուրեմն դուրս է գալիս, որ երեք բաժակը քո քթի տակից խլում են. ուրեմն հէնց որ դու մի բաժակ օղին խմում ես, երեք բա-

ժական էլ վաճառականները, ազնւականներն ու... է քո
կողքին կոնծում, հէնց քո փողով:

Շշմեցրեց նա ինձ իր խօսքերով:

— Իսկ այդ ինչպէս, հարցնում եմ ես: Ձէ որ այդ-
պիսով և... և չինոֆիլները և ազնւականները, բոլորը
հարբած պիտի լինին շարունակ: Հանաք բան է, ի՞նչ,
ամեն մէկի հետ երեք բաժակ խմել: Ինչքան մարդիկ
են Ռուսաստանում ամեն օր խմում...:

— Բանն էլ հէնց նրանումն է, որ դրանք գինին չեն
խմում, այլ քո փողերը իրանց գրպանն են դնում: Հաս-
կացար:

— Մի քիչ դժւար է, չեմ հասկանում: Ասա, ի՞նչ
կերպով:

— Ահա թէ ինչպէս. այժմ օդու մենավաճառութիւն
է (մօնօպօլիա) մտցրած. ամեն տեղ արքունական գի-
նու և օդու խանութներ են բաց արել: Գինին գանձա-
րանն է վաճառում: Առաջ օդին գործարանատէրերն ի-
րանք էին վաճառում, միայն գանձարանին հարկ էին
(акциз) վճարում: Գործարանատէրը մէկ վեդրօ օդին
կաբող էր 60 կոպէկով ծախել և օգուտ ստանալ, ու-
կայն նա գանձարանին պէտք է ամեն մի վեդրօի հա-
մար 4 ռ. 40 կ. հարկ վճարէ: Մանրավաճառը օդին առ-
նում էր գործարանատիրոջից և մի բան էլ ինքն էր ու-
զում շահել «իր աշխատանքի փոխարէն», և ահա նա մի
վեդրօն ծախում էր ոչ թէ 5 ռուբլու այլ 6-ի: Ըստ ե-
րևոյթին հարկը վճարում էր գործարանատէրը, սակայն
նա այդ փողերը վաճառականից է վերցնում: Վաճառա-
կանն էլ այդ փողերը իր գրպանից չէր վճարում, այլ
հաւաքում էր մեղանից, երբ նրանցից օդի էինք գնում
փոքր չափերով: Ուրեմն առանց ակցիզի մի բաժակը
կարժենար ոչ թէ վեց, այլ մէկ ու կէս — երկու կոպէկ:

Ամեն մի վեդրօից 4 ռուբլի 40 կոպէկը գանձարանն էր
դնում:

— Ի՞նչ ահագին գումար հաւաքած կլինեն այդպի-
սով: Սակայն դա առաջ էր. այժմ, ինչպէս լսել եմ,
ակցիզը վերացւած է. բայց ինչո՞ւ օդին չէժանացաւ:

— Լսիր, թէ յետոյ ինչպէս եղաւ: Գանձարանը
հազարներ էր ստանում ակցիզից, բայց դա մինիստր-
ներին դեռ էլի քիչ թւաց: Նրանք վճռեցին, որ իրանք
վաճառեն օդին, որպէսզի աւելի շատ օգուտ ստանան: Այ-
ժմ կառավարութիւնն ինքն է գործարանատէրերից օդին
գնում. այժմ վերջիններս իրաւունք չունին մասնաւոր
մարդկանց օդի ծախելու. ամեն մի վեդրօին 7 ռ. 60 կ.
դին են նշանակել: Մինիստրն ինքը գրել է, որ մի վե-
դրօ օդին իրանց վրա նստում է ընդամենը 2 ռուբլի,
իսկ ծախում է 7 ռ. 60 կոպէկով, իսկ մի բաժակը 8
կոպէկով. բանից դուրս է գալիս, որ մենք օդին առնում
ենք իրաւ արժէքից չորս անգամ աւելի թանգ գնով:
Այսպիսով չորս բաժակի փոխարէն մենք միայն մէկն
ենք ստանում:

— Գանձարանն այսպիսով շատ փող է ստանում
օդուց:

— 1902 թւականին, մինիստրի հաշուով, գանձա-
րանը 463 միլիօն ռուբլի պիտի ստանար օդուց: Հեշտ է
ասել 463 միլիօն: Եւ այդ փողերը մենք համարեա մեր
գրպանից ենք տալիս: Մենք օդին խմում ենք, բայց
չենք նկատում, որ առանց այլևայլութեան աւելորդ փող
ենք վճարում գանձարանին:

— Այ քեզ բան,— ասում եմ ես: Սակայն մի մեծ
դժբաղդութիւն չէ օդու թանկանալը: Ընդհակառակը
նա թոյնից ազատում է գիւղացուն: Աստուած մի արտա-
ցէ, եթէ նա էժան լինէր, ո՞վ գիտէ ի՞նչ չափով կը

տարածւէր հարբեցողութիւնը: Որքան ես լսել եմ, մի-
նիստըները իմանալով, որ օղին փասակար բան է, վը-
ճուել են թանկացնել, որ գիւղացին քիչ խմէ:

— Ի՞նչպէս չէ, դու էլ հաւատում ես:

Խօսքերով նրանք քեզ այնպէս կհաւատացնեն, որ
դու նրանցից նոյնիսկ շնորհակալ կլինես, բայց արի
տես, թէ իսկպէս տակից ինչ է դուրս գալիս: Երբ
1894 թւականին առաջին անգամ մենավաճառութիւնը
հաստատեցին, վճռեցին, որ ոչ մի տեղ, բացի արքու-
նական խանութներից, օղի չվաճառուի: Սակայն չկարո-
ղացան այնքան խանութ բաց անել, ինչքան որ առաջ
գինեւորւն կար:

Եւ այն նահանգներում, ուր ամենից առաջ ար-
քունակտն մենավաճառութիւնը հաստատուեց, հաշւեցին
թէ ինչքան օղի էր խմած մի տարւայ ընթացքում.
բանից դուրս եկաւ, որ աւելի քիչ էր խմած, քան թէ
առաջ: Ի՞նչ ես կարծում, սիրելիս, մինիստրն ուրախա-
ցաւ: Ի՞նչպէս չէ: Նա իսկոյն շտապեց սխալն ուղղել:
1896 թւականից արքունական օղին սկսեցին տալ «կո-
միսիայով» վաճառելու միևնոյն գինետներին, կրպակ-
ներին և պանդոկներին: Հետեւեալ տարին հաշւեցին և
տեսան, որ ոչ մի ժամանակ այնքան օղի չէր խմած,
որքան այդ տարին: Եւ մինիստրի սիրտը հազիւ հազ տեղն
ընկաւ:

— Բայց չէ՞ որ այժմ հակաալկոհօլական ընկերու-
թիւններ են հիմնում, այդ բոլորն, ասում են, օգու վա-
ճառումից ստացած փողերով են անում:

— Դա որ արդէն գլխովին սուտ է: Օղուց 400 մի-
լիօնից աւել են ստանում, իսկ այդ ընկերութիւնների
վրա ծախսում են ընդամենը 3 միլիօն: Բայց դու դեռ
ականջ դիր, թէ ինչպէս է կառավարութիւնը հակա-

ալկոհօլական ընկերութիւնների մասին հոգ տանում: Շատ
գիւղերի համայնքներ հաւաքւել են և համախօսականներ
կազմել, թէ «մենք չենք ուզում, որ մեր գիւղերում
գինետներ լինեն, և խնդրում ենք, որ իշխանութիւնը
այդ մասին կարգադրութիւն անէ»: Բայց այս բոլորին
մի պատասխան է եղել՝ «մերժել», «թողնել առանց հե-
տեանքի»: Ո՛չ, կառավարութիւնը մեր բարօրութեան
մասին բոլորովին չի մտածում, այլ աշխատում է, որ-
քան կարելի է, շատ պլոկել: Բայց ի՞նչ ենք միայն օ-
գու և գինու մասին խօսում: Միայն դրանց միջոցաւ
չէ, որ գանձարանը մեզ քերթում է: Կառավարութիւ-
նը հարկ է դրել, թէ ծխախոտի, թէ լուցկու, թէ նաւ-
թի, թէ գարեջրի, թէ շաքարի և թէ ուրիշ շատ բանե-
րի վրա: Նա այդ հարկերն հաւաքում է գործարանա-
տէրերից ու վաճառականներից, որոնք, իհարկէ, իրանց
գրպանից չեն վճարում, այլ ամբողջ ծանրութիւնը գը-
ցում են գնողների վրա: Օրինակի համար վերցնենք հէնց
շաքարը: Մենք ամեն կերպ խնայում ենք, մեր երեխա-
ներին թոյլ չենք տալիս ուզածների չափ կրծել. շատ
անգամ կծովի ենք խմում, շատ անգամ էլ հէնց մտիկ
տալով, իսկ ուրիշ երկրներում մեր շաքարով կովերին
են կերակրում: Մեզանում իւրաքանչիւր հոգի մի տար-
ւայ ընթացքում գործ է ածում 11 ֆունտ շաքար, իսկ,
օրինակ, Անգլիայում 105 ֆունտ. համարեա տասն ան-
գամ աւելի: Բաւական քաղցր են ապրում նրանք մեզ
հետ համեմատելով, այնպէս չէ, սիրելիս: Բայց ի՞նչն է
դրա պատճառը: Առաջինը, որ մեզանում շաքարի վրա
հարկ է դրած, իսկ երկրորդը՝ շաքարի գործարանատե-
րերը ամեն տարի սկզբից որոշում են, թէ ինչքան շա-
քար պէտք է բաց թողնեն Ռուսաստանի համար. և այդ

նրա համար, որ շաքարը չափից դուրս շատ չլինի և չէժանախայ:

Մէկը, օրինակի համար, ասում է, թէ «ես այսքան շաքար բաց կթողնեմ Ռուսաստանում ծախելու համար, դու՝ այսքան, միւսը այսքան. եթէ իմ գործարանի մեծութեան համեմատ շաքարս էլ շատ եղաւ, ես պարտաւորում են ուղարկել արտասահման»: Եւ ի՞նչ ես կարծում: Գործարանատէրը մեզանից այնքան օգուտ է ստանում, որ իր աւելորդ շաքարը նա ամենաչնչին գրնով կարող է արտասահմանում ծախել. միևնոյն է նա իր օգուտն ստանում է:

Իսկ գանձարանը արտասահման ուղարկող շաքարի ակցիդը պակասեցնում է, նոյնիսկ պարզեւ էլ է տալիս—երեւի նրանց ցոյց աւած ջանքերի համար: Չարմանալի չէ ուրեմն, որ անգլիական խոզերը բաւական շաքար անուշ արին մեր հաշւին: Մեզանում շաքարի ֆունտը 20 կոպէկ էր. իսկ միևնոյն շաքարը Անգլիայում 4 կոպէկով են ծախում: Ռուսաց առածն ասում է՝ ծովի այն կողմը հորթը կ'ս կոպէկ արժէ, բայց մի րուբլի բերողէքն է—(за моремъ телушка—полушка, да рубль перевозка)—իսկ այստեղ բոլորովին հակառակն է լինում:

Ի՞նչ ես խօսում. չէ՞ որ դա մի իսկական աւազակութիւն է. ինչպէս է կառավարութիւնը այդ բանը թոյլ տալիս: Ինչպէս լսել եմ, մեզանում գործադուլի համար պատժում են, իսկ միթէ դա էլ գործադուլ չէ:

—Գործադուլը գործադուլ է, միայն օրինական հիմքերի վրա հաստատւած. երբ բանուորը իր ընտանիքը սովից ազատելու համար գործադուլ է անում, կառավարութիւնն արգելում է: Բայց երբ վաճառականներն ու գործարանատէրերն են գործադուլ անում, որ իրանց փո-

րերն աւելի ուռեցնեն, այդ արդէն ուրիշ բան է: Ինքը կառավարութիւնը ամեն տարի ստուգում է շաքարագործարանատէրերի ելումուժը և հաստատում է, դրա համար էլ շաքարագործարանատէրերի կեղեքումները ոչ թէ աւազակութիւն է կոչւում, այլ բարձրագոյն հաստատւած չափ ու սահման և այդ նրա համար, որ գործարանատէրերը մինչև կոկորդները թաղւեն լիութեան և բարիքների մէջ:

Մեզանում 18 հատ շաքարագործարան կայ, որոնք տարեկան իրաքանչիւր բուբլուն 15-ից մինչև 66 կոպէկ օգուտ են բերում: Եւ ի՞նչպէս կառավարութիւնը չըհովանաւորէ շաքարի գործարանները, երբ կայսերական տան իշխաններից շատերը ահագին դրամագլուխներ են պառկեցրել այդ գործարանների մէջ:

Էլ ի՞նչ երկարացնեմ. որ բանին որ ուզում ես մօտեցիր, ինչ բան որ քեզ անհրաժեշտ է՝ ուտել, խմել, հաղնել կամ տան համար մի բան առնել, այդ բոլորի համար քեզ կքերթեն, բայց կքերթեն «ազնւաբար» որովհետեւ քեզ ոչ ոք չի ստիպում. ցանկութիւն և միջոց ունես—առ, չունես—մի առնէ: Դու այդ հարկը վճարում ես անգիտակցաբար, կարծելով թէ վաճառականին վճարում ես քո սուած ապրանքի իսկական գինը:

Ահա այդ պատճառով էլ այդ հարկը կոչւում է «անուղղակի», որովհետեւ հանում են ոչ թէ ուղղակի քո գրպանից, այլ աննկատելի և «ազնւաբար», ինչպէս որ ջէրկիրը բազարում աննկատելի և հմտութեամբ քրտակներ է հանում...

—Ծիշոտ որ անուղղակի է: Նա նշանակում է. իսկ դու ուզում ես վճարէ, չես ուզում մի վճարէ. բանից դուրս է գալիս, որ վճարում ես ոչ թէ անմիջապէս գանձարանին, այլ սկզբում վաճառականին:

Ի՞նչ ասել կուզէ, բաւական խորամանկ կարգեր են: Հէնց ցանկութեան համեմատ առնելն էլ մի տեսակ աշ-բակապութիւն է. չէ՞ որ առանց նաւթի, առանց լուց-կու, առանց օղու, առանց ծխախոտի և այլ բաների չի կարելի եօլայ գնալ, ուրեմն կամայ-ակամայ պէտք է առնես:

— Ծիշտ և ճիշտ այդպէս է. բայց միթէ միայն այդ է. քիչ կողմնակի հարկեր կան, որ իսկոյն չես նկատում և գլխի չես ընկնում: Հէնց օրինակի համար վերցնենք հասոյթը գրօշմանիշներէից (гербовный сбор)՝ անցագրերը կամ գանազան խնդիրները պէտք է անպատճառ գրօշ-մանշանով թղթի վրա գրւի: Վաճառականներն այժմ գիլղու համար փող են վճարում, որ իրաւունք ունե-նան առուստուր անել: Բայց նրանք այդ փողը հանում են խեղճ գիւղացու գրպանից: Օրինակ, գիւղացին գա-լիս է խանութ և մի ֆունտ կանեփի իւղ է խնդրում, խանութպանը տալիս է:— Իսկ քանի՞ արժէ ֆունտը, հարցնում է գիւղացին:— 30 կոպէկ, ասում է ծախողը:— Ասուած չունի՞ս, ինչո՞ւ այդքան թանկ. միտդ է՝ մենք քեզ ձմեռը այդ իւղի փութը քանիսով էինք տալիս:—

Այո, տալիս էիք: Հէյ, բարեկամ, գանձարանին գիլ-ղեայի համար անագին գումար եմ վճարում, գեմատօյին նոյնպէս, ահա թէ բանն ինչու՞մն է:

Շատ անգամ դու քեզ ու քեզ միտք ես անում, թէ ինչո՞ւ յանկարծ բոլոր բաները թանկացան, միևնոյն ժա-մանակ գլխի չես ընկնում, որ ի միջի այլոց հարկ էլ ես վճարում: Օրինակի համար, վաճառականը Անգլիա-յում մի մեքենայ է գնում և տուն է բերում. սահմանի վրա գանձարանը այդ մեքենայի համար 1000 ռուբլի մաքսային հարկ է վերցնում: Մեքենայի ամեն մի փու-թին պէտք է 1 ռ. 70 կ. մինչև 4 ռ. 80 կ. հարկ վը-

ճարեն: Միջին թւով արտասահմանից բերուող ապրանքի արժէքի իւրաքանչիւր ռուբլուց 40 կոպէկ հարկ են վեր-ցնում: Շատ լաւ. այդ մեքենան, ենթադրենք, բերւեց Նարոսլուսկի նահանգը: Այդ մեքենայով վաճառականն սկսում է չիթեր գործել և ծախել ժողովրդին. այդ չիթից սկսում են շապիկներ կարել, հագնել և ֆրֆուսով ման գալ. բայց մի ըստէ մտքերից չի անցնում, որ այդ չիթն առնելիս, վճարեցին նաև այն 1000 ռուբլին, որ վաճա-ռականը ստիպւած էր սահմանի վրա վճարել, որպէս մաքս:

Մի օրինակ ևս. հարուստ գիւղացու մէկը խանութից մի ինքնաեռ է գնում, բայց նրա մտքովն անգամ չի անցնում, որ այն պղնձի համար, որից շինւած է ինքնա-եռը, գանձարանն իրա բաժինը վերցնում է: Սա արդէն հանքային հարկ է կոչւում:

Այսպիսով գիւղացին իր գնած ամեն մի չնչին բանի համար գանձարանին հարկ է վճարում: Ծիշտ է նա քիչ-քիչ է վճարում, միայն մի քանի կոպէկներով, բայց մի տարւայ ընթացքում գիւղացու գրպանից ռուբ-լիներ են դուրս գալիս յօղուտ գանձարանի:

Այսպիսով գանձարանը միլիօններ է հաւաքում: Օրինակ, մեզանում մեխի փութը գիւղացին երեք ռուբ-լու է առնում, իսկ գերմանացին միևնոյն մեխին իր երկրում 1 ռուբլի 80 կոպէկ է վճարում: Այն քաթանը, որ մեզանում 50 կոպէկ արժէ, այնտեղ 30 կոպէկի կարելի է առնել:

Մի ուրիշ օրինակ էլ. ենթադրենք մեր հարևան-ները հաց ծեծելու մի մեքենայ են ուզում գնել. դրա համար նրանք մի հարիւրանոց պէտք է վճարեն, իսկ գերմանիայում այդ միևնոյն մեքենային 40 ռուբլի կը-տան, 60 ռուբլին էլ իրանց գրպանը կմնայ:

Այսպիսով դու գանձարանին հարկ ես վճարում, և գլխարկի, և կացինի, և բահի, և մնացած բոլոր բաների համար—եթէ դու ինքդ չես շինել: Եթէ նոյնիսկ կացինը դու ինքդ չինես, միևնոյն է երկաթը պիտի առնես և հանքային հարկ վճա ես:

Մի խօսքով՝ ուր էլ գնաս, ինչ էլ անես միևնոյն բանը կտեսնես: Եւ այս բոլորը այնպէս հմտութեամբ է կարգի բերած, մոլոր խորամանկ կարգերը այնպէս են յարմարեցրած, որ թէ վաճառականը, թէ գործարանատէրը, թէ պանդոկապետը իրանց վճարած հարկը վերջի վերջոյ խեղճ գիւղացու կաշւից են հանում:

—Այ քեզ կարգեր, ասում եմ ես: Բայց գիտե՞ս ինչ, Ստեփան, մի՞թէ այդ աղաները, ազնւականները վաճառականները ոչ օղի են խմում, ոչ լուցկի են վառում, ոչ շոր են հագնում: Երևի մի բան էլ նրանք են վճարում:

—Ի՞նչպէս թէ չեն վճարում. վճարում են, սիրելիս, վճարում, սակայն նրանց այդ վճարումները համեմատած գիւղացու վճարած փողերի հետ—ոչինչ է: Ախար, հասկացիր, որ եթէ ես քեզանից տասնապատիկ հարիւրապատիկ հարուստ եմ, այդ չի նշանակում, որ ես քեզանից տասն անգամ, հարիւր անգամ աւելի եմ ուտում և խմում:

Իհարկէ այդ աղաները մեզանից շատ են խմում և իզուր տեղն են մեզ—գիւղացիներին հարբեցողութեան համար կշտամբում: Ի՞նչ անէ խեղճ գիւղացին. քաղցած փորով, դարդի ձեռքից մի երկու թաս խմում է և իսկոյն հարբում. պատէ պատ դիպչելով փողոց է դուրս գալիս. իհարկէ նրան բոլորն էլ տեսնում են: Սակայն չէ՞ որ այդպիսի դէպքեր մեզ հետ տարին մի կամ երկու անգամ հազիւ պատահի: Իսկ աղաները թէև փողոց-

ներում չեն թաւալում, բայց մեզանից շատ են կոնծում: Բոլորին էլ յայտնի է, որ նրանք մեր խմած օղուց երեք անգամ աւել միայն արտասահմանեան զանազան գինիներ են խմում. դրանց վրա աւելացրու նաև մեր Ռուսաստանի գինիները. նրանք իհարկէ մեր հասարակ հացից պատրաստած գինին բանի տեղ չեն դնում:

Ուրեմն իրաքանչիւր վաճառական կամ աղա գիւղացուց շատ ու շատ աւելի է գինի խմում և յետոյ էլ չի ամաչում, սկսում է խեղճ գիւղացուն հայհոյել:

—«Դու խեղճ ես, աղքատ ես, որովհետև հարբում ես»:

—«Ձէ, աղա, պէտք է նրան գիւղացին պատասխանէ, իմ խեղճութեան պատճառը օղի խմելը չէ... Դրա պատճառը ուրիշ բան է: Տես, դու. ինձանից շատ ես կոնծում, բայց կարծեմ չես աղքատանում»:

Ստեփանն ու ես ծիծաղեցինք և սկսեցինք թէյ խմել:

—Այդ ամենը լաւ, ասում եմ ես Ստեփանին: Միայն մի բան. դու ասում ես, որ աղան և հարուստ վաճառականը գիւղացուց շատ է խմում, ուրեմն ակցիզ էլ շատ կվճարէ:

—Հէյ, ջահիլ, ջահիլ: Գիւղացիք դարձեալ հարուստներից շատ են վճարում: Մի քիչ խելքիդ զօր տուր: Ռուսաստանում ազնւականներն ու վաճառականները իրանց կանանցով ու երեխաներով տասը միլիօն էլ չեն լինի, իսկ հասարակ ժողովուրդը 120 միլիօնից էլ աւելի է: Եթէ ամեն մի հարուստ, ասենք գիւղացուց շատ է գինի խմում, դրա համար զանաւորանին էլ շատ է վճարում, քան ամբողջ հասարակ ժողովուրդը: Տուրքը պէտք է ունեցւածքի համեմատ չափել: Օրինակ 100 ըուբլու գրամագլուխ ունիս, եթէ քեզանից 1 ըուբլի վերցնեն էլ, դարձեալ ոչինչ, բայց

երբ գրպանումդ միայն մի բուբոն ունիս և այդ բուբոնին էլ ձեռքիցդ խլում են—այդ արդէն տնաւրութիւն է: Դու ինքդ դատիր: Մուրացկանը, որ գրպանում մի կոպէկ միայն ունի, մի արկղ լուցկի է գնում և դրա հետ միասին կէս կոպէկ տուրք է վճարում, ճիշտ այնպէս, ինչպէս հարուստը, որ միլիոնների հետ է խաղում:

Ուրիշ երկրներում աշխատում են տուրքը եկամուտի համեմատ վերցնել. ինչքան շատ լինի քո եկամուտը, այնքան շատ կլինի քո տուրքը: Նոյն իսկ այս ձեռք այնտեղ այնքան էլ արդար չեն համարում: Ահա թէ ինչ են ասում այնտեղի բարի մարդիկ—խեղճերին պէտք է բոլորովին ազատել հարկերից, իսկ ունեւորներին՝ որքան շատ ունեն, այնքան էլ շատ հարկ վերցնել ամեն մի բուբոն: Այնտեղ հարկերով ուզում են հաւասարեցնել մարդկանց, իսկ մեզանում հարկերով խեղճերին պղծում են հաստափորների օգտին...

—Ճիշտ է, եղբայր, շատ ճիշտ է, ասում եմ ես. տեսնում եմ, որ իսկապէս այս անուղղակի հարկը միեւնոյն է թէ գլխահարկ է, որովհետեւ վճարում են բոլոր մարդիկ... Ձէ որ առանց ուտելու և առանց խմելու չի կարելի եօլայ գնալ...

—Է՛հ եղբայր, ի՞նչ գլխահարկի նման, գլխահարկից էլ դեռ ծանր է...

Տարօրինակ թւաց ինձ նրա այդ խօսքերը:

—Այդ ի՞նչպէս, ասում եմ ես, դու ասացիր, որ նա գլխահարկից էլ ծանր է, այդ ինչո՞ւ:

—Հէնց նրա համար, որ այդպէս է: Հասկանում ես. գլխահարկ վճարում էին արական սեռի ժողովրդագրական իւրաքանչիւր հոգու համար, իսկ օղին, լուցկին, շաքարը—այդ արդէն ուրիշ բան է: Մի՞թէ կանանց երե-

խաներին հարկաւոր չէ չի՞թէ: Նրանք ստիպւած են տղամարդկանցից էլ շատ գործածել դրանից: Գլխահարկը վերցնում էին միայն ժողովրդագրութեան ենթարկւածներին, այն էլ ի բաց առեալ կանանց: Ուրեմն այն հարկը աւելի ծանր է քան գլխահարկը:

—Ճիշտ որ այդպէս է: Իսկապէս որ աւելի ծանր է. դու ճշմարիտ ես ասում:

—Ի՞նչպէս թէ ճշմարիտ է, սիրելիս: Այնպէս է թւում թէ նա թեթեւ է, որովհետեւ նրան վճառում ես ամեն անգամ, նոյն իսկ առանց նկատելու, թէ վճարում ես: Իսկ նա, բարեկամ, թեթեւ չէ: Ինչո՞ւ միայն խօսքերով ենթադրել. դա կարելի է թւերով էլ բացատրել: Գանձարանը միայն 671 միլիոն բուբոն է վերցնում զանազան անուղղակի հարկերից: Վաճառականներն ու ազնւականները, ինչպէս քեզ ասացի, հազիւ 10 միլիոն լինեն: Եթէ նոյն իսկ հաշւելու լինենք, որ նրանցից իւրաքանչիւրը զանձարանին երեք անգամ աւելի է ճարում անուղղակի հարկեր, քան աշխատաւորները. այնուամենայնիւ նրանց բաժին ընկնում է միայն 156 միլիոն, իսկ շախատաւոր ժողովրդին 515 միլիոն: Իսկ այդ նշանակում է, որ իւրաքանչիւր մարդ պէտք է տարեկան 4 բուբոն լուց աւելի հարկ վճարէ:

Ենթադրենք եթէ միջին թւով իւրաքանչիւր ընտանիք բաղկացած է 6 հոգուց, ուրեմն այդպիսի ընտանիքը տարեկան մի քսանհինգամոց պէտք է դուրս տայ:

—Այ թէ բանն ինչու՞ն է: Զարմանալի է, վճարում ես և չգիտես, որ վճարում ես... իսկ հաշիւը խօսմ շատ պարզ է՝ ինչպէս համարիչի վրա.—ասում եմ ես:

—Ոչ միայն պարզ է.—աւելացրեց Ստեփանը,—այդ դեռ քիչ է: Մենք աղաներին ամեն

36898-62

շատ ենք տալիս, որ եթէ նրանք բոլորն ուտէին ու խմէին—վաղուց արդէն տրաքւած կլինէին, փողոցներում հարկած քաշ կգային... Ճիշտ եմ ասում քեզ, դա մի սքանչելի հաշիւ է. իսկ իրականապէս, հաւատացիր, գիւղացին աւելի շատ է վճարում:

—Հէյ, հէյ. ամենազարմանալին այն է, որ վճարում ես և չես տեսնում.—ասում եմ ես:

—Այո, ասում է Ստեփանը,—ահա այսպիսով մենք—գիւղացիներս, ինչքան էլ որ շատ ենք վճարում, բայց ոչ մի բանից չենք տրտնջում: Իսկ հարուստները, ապա համարձակի նրանցից մի կոպէկ աւել առնել, իսկոյն գողգողոց կը գցեն, թէ օրը ցերեկով իրանց թալանում են:

—Սակայն, եղբայր—ասում եմ ես,—այդ աղաները այնպիսի բաներ են ուտում, որ գիւղացին իսկի դրախտի մէջ էլ չի ուտի: Օրինակի համար սուրճը, շոկոլադը, զանազան ֆրանսիական քաղցրեղէններն ու արտասահմանեան գինիները:

Ձէ որ այս բոլորը արտասահմանից են բերում: Միթէ զանձարանը թողնում է այս բոլորը ձրի անցկացնելու: Եթէ գիւղացուց լուցկու, օղիի համար հարկ են վերցնում, հետեապէս աղաներից էլ պէտք է այդ բաների համար մի բան պոկել:

—Իհարկէ պէտք է պոկել.—ասում է,—նրանցից էլ ողորմածօրէն պոկում են: Առանց դրան չի կարելի: Այս էլ պէտք է ասել, որ զանձարանը իրան թշնամի չէ և որտեղից ինչ որ կարելի է վերցնել, աչքաթող չի անում: Նա, եղբայր, մեռածին էլ կը քերթէ, թողուտում: Նա, եղբայր, թէկուզ այն աշխարհից, միայն թէ թիւն չկայ—տուր, թէկուզ այն աշխարհից, միայն թէ տուր: Բայց բանը նրանումն է, բարեկամ, որ թէև զանձարանն աշխատում է աղաներից էլ հարկ վերցնել,

սակայն նրանցից այնքան էլ օգուտ չունի: Այդ բանը կարելի է հէնց այս րոպէիս թւերով ցոյց տալ, որովհետև հարկերը սահմանի վրա հաշուով են վերցնում, զրուում են զբերում և ամեն բան յայտնի է:

—Այսպիսով զանձարանը արտասահմանեան ապրանքի համար մաքսային հարկ է վերցնում 92 միլիօն: Այս միլիօնների ամենախոշոր մասը վերցնում է այնպիսի ապրանքներից, որ անհրաժեշտ են գիւղացուին դրա համար էր վերջինս է վճարում: Արտասահմանից մեծ մասամբ բերում են մեքենաներ, բրոնցով խեղճ ժողովրդի համար շապկի ու հագուստի շթեր են գործում, բելսներ, մոնպադներ, գերանդիներ, կացիններ և զանազան գործիքներ, ներկեր. մի խօսքով այնպիսի ապրանքներ, որ գիւղացին կամ անմիջապէս ինքն է գնում կամ թէ չէ ուրիշի միջոցաւ իր գրպանից է վճարում: Եթէ հաշւենք, թէ որքան է զանձարանը ստանում աղայախան ապրանքներից, օրինակի համար, քաղցր գինիներից, ֆրանսիական մրգերից, սուրճից, թանկագին կտորներից, մախմուրից ու մետաքսից, եթէ այս բոլորը հաշւենք, կտեսնենք որ գիւղացու վճարածի հետ համեմատած մի չնչին բան է: Իսկ ազնւականներն ու վաճառականները մի զլուխ բղաւում են, թէ իրանց գործածած արտասահմանեան ապրանքների մաքսը շատ բարձր է:

Հէյ, դուք, պարոններ—հարուստներ: Այստեղ էլ, գիւղացիների հետ համեմատած, դէպի ձեզ աւելի զիջող են: Օրինակի համար վերցնենք թէյը: Կան լաւ և վատ տեսակները: Ամենահատարակ թէյը առանց մաքսի արժէ ֆուռտը 40 կոպէկ, իսկ մաքսով երեք անգամ թանկ—մի րուբլի 20 կոպէկ:

Այժմ վերցնենք թանկ թէյը, աղաների թէյը, 4 րուբլու 20 կոպէկանոցը, կարծում ես մաքսով այդ

Թէյը նոյնպէս 2—3 անգամ կը թանկացնեն: Ի՞նչպէս չէ՞ Նոյնիսկ նրա արժէքի մի հինգերորդ մասը վրա չեն գալիս: Նոյն բանը և ծխախոտի վերաբերմամբ: Մախորկու և հասարակ տեսակների ակցիզը կազմում է դրանց գնի մի երրորդ մասը, իսկ աղաների երեք բուրլիանոց ծխախոտի ակցիզը միայն իր գնի չորրորդ մասն է կազմում: Իսկ հինգ բուրլիանոց ծխախոտինը, որ միայն հարուստներն են քաշում, հինգերորդ մասն էլ չի կազմում:

— Տեսնում եմ, որ ամեն տեղ «արտօնեախները» թեթևութիւն են վայելում, իսկ հասարակ մարդիկ ճնշւում-կեղեքւում:

— Հէյ, բարեկամ, բարեկամ, ասում է Ստեփանը: Թողնենք այն, որ նրանք էլ դանձարանին վճարում են. դու այժմ այն հարցրու, թէ նրանք ի՞նչ են շինում: Երբեքից է մի որևէ աղնւական մի գեսեատին հող վարել-ցանել է: Չէ՞ որ այդ բոլորը մեր գիւղացու բազուկներն են արել: Մենք շինել ենք տներ, պալատներ, ոսկերչներ, եկեղեցիներ, մենք նրա շտեմարանը լցրել ենք զմբէթ եկեղեցիներ, մենք նրա շտեմարանը լցրել ենք հացով. մեզանից նաև հարկ են վերցնում, որով բոլոր ձրիակներն ապրում են: Մենք—ամեն ինչ ենք: Մեծ ձրիակներն ապրում են: Մենք բոլորին իմեց-զանով է ամեն բան կատարում: Մենք բոլորին խմեց-նում, ուտեցնում և հագցնում ենք: Բոլորը մեր աշխատանքով են ապրում, մեր քրտինքն ու արիւնն են խմում, և դրա փոխարէն դեռ ծեծում էլ են...

Իսկ ի՞նչ են շինում աղաներն ու վաճառականները: Իրանց քէֆին ման են գալիս և բղաւում են գիւղացու վրա, որ գործից յետ չմնայ: Մեծ բան է, որ աղաներն ու վաճառականները ունեցած տեղից գանձարանին մի բան էլ վճարում են: Դեռ այդէլ քիչ է: Ծիշտ եմ ասում. չէ՞ որ նրանք ինչ էլ որ վճարում են, բոլորը վերցնում են գիւղացուց, նրան են թալանում...

Լոեց Ստեփանը. իսկ նրա խօսքերը իմ սիրտը մինչև խորքը ճվեցին: Ես մտածում էի. այդ ի՞նչպէս է, որ մեր գիւղացուն բոլորը պլոկում են, ծեծում են, ծաղրում են, չարչարում են, իսկ նա—մեր հերոսը միշտ լուռ է ու լուռ...:

Երկար ժամանակ սենք սուս էինք արել և տխուր մտքեր էին անցնում մեր գլխով...

— Այժմ հասկանում եմ,— ընդհատեցի ես, թէ ինչպէս աղաներն ու հարուստները մեզ—միամիտներին խաբում են... Հայ, թէ բանն ինչու՞ն է... Ծիշտ խորամանկ կարգեր են:

— Հէյ, երիտասարդ, ասում է Ստեփանը, ինչ կարգեր, ինչ բան: Այստեղ ոչ մի կարգ էլ հարկաւոր չէ—օրցերեկւայ թալան: Մի՞թէ աղաներն ու չինովիկները պէտք է ամաչեն որ թալանում են գիւղացուն: Այդ էր պակաս. նրանց, խիղճը, բարեկամ, մեռած է... ասանց այլևայլութեան և վերցնում են և թալում...

Տուր,— վերջացաւ գնաց.

Սա աւագակութիւն—թալան չէ, բայց ի՞նչ է: Գալիս է վիճակային պրիստաւը կամ—իսպրավնիկը, իսկ նրանց յետևից սայլով ճիպոտներ—բոգդիններ. հարկի ապառիկը տւէքը—բղաւում է...

— Փող չկայ, աղա, մի քիչ համբերէ:

Եւ սկսում են ծեծել գիւղացուն:

Հիմա ասացէք ինչդեմ, սա ինչի՞ է նման: Եթէ այս ձեւով մի մարդասպան էլ գայ գիւղը և կարողանայ բոլորին ծեծել, նրան էլ ամեն բան կտային... Առ, վերցրու, միայն թէ հեռացիր, իսէր Քրիստոսի: Ամեն բան պէտք է տաս, իսկ ինքդ ինչպէս ուղղում ես արա, թէ-կուզ կրծիր այն ճիպոտների կեղեր, որոնցով քեզ երեկ ծեծում էին: Երբեմն միտք է գալիս, չարու-

թեամբ լցւում ես, կամ արտասուքդ է գնում... Անիծ-
ւածներ... Փորձիր—մի տար վերջին կոպէկդ—խսկոյն
տաւարդ կծախեն:

Իսկ գիւղի տղուկները—վաշխառուները վաղուց
արդէն սպասում են և աչքները չորս արած նայում,
թէ որ բանը կարելի է չնչին գնով առնել... Երբեմն
էլ, այդ արնախումբները խօսքերը մէկ են անում պրիս-
տաւի կամ խալաւնիկի հետ, որ այդ դառն վիճակում
խեղճերին սեղմեն, և յետոյ օգուտը կիսեն:

Այ, թէ բանն ինչու՞ն է: Ասենք թէ անասունդ
ծախեցին, բայց ի՞նչով գարունը հողը մշակես... Մի
խօսքով գալիս է ու աւաղակի նման աւերում: Այժմ ասա,
ինչո՞ւ համար, որ մեղքերի համար: Օրինակի համար
մեղանից յետ գնման և հողային հարկ են վերցնում: Մեզ
ազատութիւն տւին, իսկ հողը հրամայեցին կալածա-
տէրերից յետ գնել, կարծես կալածատէրերն իրանք
են հողը շինել: Ի՞նչ աշխատանք են նրանք գործա-
դրել հողի վրա, որ մեղանից փող են վերցնում այդ
հողի համար: Հողը հին ժամանակներից գիւղացուն էր
պատկանում. իսկ կալածատէրերին ոռոսաց առաջին
թագաւորները հողերը բաժանում էին միայն կերակր-
ւելու համար: Այդ ժամանակներում ամբողջ գիւղորա-
կան գործը տանում էին իրանք—կալածատէրերը և
գիւղորագրութիւն բոլորովին չկար: Քանի կալածա-
տէրը ծառայում էր զօրքի մէջ, օգուտում էր հողից,
իսկ երբ դուրս էր գալիս, նրա հողային բաժինը տըր-
ւում էր ուրիշ գիւղորականի:

Այդպիսով կամաց կամաց կալածատէր—գիւղորա-
կանները զօրեղ իշխանութիւն ձեռք բերին ազատ գիւ-
ղացիների վրա և թագաւորական ուկազների միջոցաւ
նրանց դարձրին իրանց լիակատար ճորտերը: Իսկ երբ

Ալեքսանդր II կայսրը, յաճախ կրկնող ապստամբու-
թիւններից զրդւած, ազատեց գիւղացիութիւնը ճորտու-
թիւնից, ամբողջ հողը հաշւեցին կալածատէրերի սե-
փականութիւն և ստիպեցին գիւղացիներին այդ հողերը
նորից յետ գնել:

Մենք այդ հողերը մեր քրտինքով ողողեցինք, դա-
րերից ի վեր նրա վրա աշխատեցինք, նրան գուրգուրե-
ցինք, իսկ այժմ արի ու նորից յետ գնիր:

Կալածատէրերն իրանք ոչ մի յետ գնման հարկ
չեն ուզում ճանաչել, իսկ մենք պէտք է վճարենք:
Վերջապէս մենք քանի տարի է վճարում ենք, վճա-
րում և դեռ էլի չենք ազատւում: Եթէ հաշւենք, մենք
երեք անգամ աւել ենք վճարել, քան թէ հողն արժէ,
իսկ մեղանից վերցնում են, հա վերցնում, որովհետեւ
մեր գիւղացին հաշիւների մէջ թոյլ է և խաղաղ բնա-
ւորութիւն ունի—ինչ որ պահանջեն—կվճարէ: Սակայն
ի՞նչ երկարացնեմ այդ մասին. դու ինքդ շատ լաւ գի-
տես, թէ ինչքան հարկեր կան:

Հարկ կայ ասելու, թէ քանի բուրլի ես դու վճա-
րում: Դու ինքդ երևի աւելի լաւ կիմանաս: Քո մարմ-
նիցդ են հանում այդ բուրլիները, արիւնոտ գծերով են
զրւում այդ թւերը քո գիւղացիական կաշւի վրա...
Հէշտ է մոռանալ: Հէյ, դուք աղաներ, հարուստներ և...
Ձեր աչքերը ագահ են և նախանձոտ... Ամեն բան
դուք ձեզ համար էք ձանկել՝ և հողը, և ջուրը, և մեր
խրճիթը, նոյն իսկ կարմիր արևը: Ամեն բանի համար
դուք հրամայում էք վճարել...

—Այո, Ստեփան, այո, ծանր է այդ հարկը... բայց
զանձարանն այդ ձևով շատ փող է ստանում:

—Մի քիչ... 86 միլիօն յետ գնման վճարներէ,
ուրիշ զանազան հարկեր—բացի անուղղակի հարկերից—

130 միլիոն. ահա թէ ինչքան. և այս բոլոր հարկերը կոչուում են ուղղակի, որովհետեւ քեզանից պոկուում են ոչ թէ անուղղակի, այլ ուղղակի կերպով, առանց նենգութիւնների ու խարդախութիւնների: Տուր—և ուրիշ ոչինչ:

—Իսկապէս, ասացի ես խորհելով.—շատ տնաւորութիւններ է պատճառում գիւղացուն այս ուղղակի թաւանը, այսինքն ուղղակի հարկը...

—Էլ ի՞նչ ասել կուզէ, ասում է Ստեփանը, ոչ թէ շատ, այլ մենք բոլորս շուտով դատարկ տափին կնստենք: Ոչ մի ժամանակ և ոչ մի բան իրա ժամանակին չես կարողանում ծախել, այլ միշտ ստիպւած ես չնչին գրնով վաճառել, միայն թէ ճիւղոտներից ազատես: Իսկ վաշխառուներն ու հաւաքագնողները բազէի նման նստում են, որ քեզ խփեն ու կտցեն: Աշնանը չնչին գնով կըծախես, իսկ գարնանը միևնոյն վաշխառուից եռապատիկ թանկ գնով յետ կգնես... Արի ու հիմա հարստացիր:

Աստուած մի արասցէ, որ պարտք վերցնես—ամբողջ կեանքումդ էլ չես պրծնի, քեզանից երեք տակ կաշի կը պոկէ կալածատէրը կամ վաշխառուն... Մէկ էլ տեսար կովդ ու եզդ ծախեցին...

Իսկ հողը. քեզ լաւ յայտնի է, թէ ինչքան հողաբաժին ես ստացել, նոյն իսկ նրա վրա, այդ կերակրողի վրա չես էլ ուզում նայել... Նա արդէն ուժասպառ է եղել—էլ չի բուսցնում: Ինչո՞վ պարարտացնել և ի՞նչ ցանել. ահա և քեզ իսկական տնաքանդութիւն:

Թողնում է թշուառականը և հողը, և խրճիթը, և կնոջն իր երեխաներով, գնում է, ուր որ աչքը կտրում է... Իսկ այնտեղ նրա առաջն է ցցւում «փողրադչին», և սատանալի նման կանխավճարով է գրաւում...

Վերցնում է գիւղացին կանխավճարը, վճարում է

հարկերը և գնում է քաղաք՝ գործարանում աշխատելու: Դրանից յետոյ թող աշխատի մինչև որ հոգին դուրս գայ: Փողրադչին միշտ կանգնած է նրա գլխին և խլում է նրա քրտինքի արդիւնքը: Նա գեռ Աստծուն փառք պիտի տայ, եթէ կենդանի տուն վեռադառնայ: Այս դէպքում էլ նա իր հետ միայն լու և ոջիլ կը բերէ. բանից դուրս է գալիս, որ այս ակնյայտնի թաւանից միայն վաշխառուներն ու փողրադչիներն են օգտուում, իսկ խեղճերը աւելի ու աւելի են ողքատանում...

Այժմ տեսնենք, բարեկամ, թէ ո՞ւր են գնում մեր փողերը, ո՞ւմ գրպանն են սողում մեր արիւնստ կոպէկները:

Ամեն տարի գանձարանը ցուցակ է կազմում, թէ ինչպէս և որտեղ է ծախսում փողերը: Այս հաշիւը կոչւում է պետական ելեմտացոյց և միշտ էլ լրագրներում տպւում է: Այս հաշիւից պարզ կարելի է տեսնել այն ամենը, ինչ որ քեզ այժմ պիտի պատմեմ: Դէհ, լաւ լսիր. նախ և առաջ իր ընտանիքի հետ միասին 12 միլիոն 800 հազար բուբլի է վերցնում իւրաքանչիւր տարի. երեւակայում ես թէ ինչ ոռճիկ է: Համարեա 35 հազար բուբլի է գալիս օրական: Այդ եկամուտով կարելի է կէս նահանգ մի ամբողջ տարի կերակրել:

Այս տարի մեզանում 33 նահանգներում երաշտ էր, 40 միլիոն գիւղացիներ սոված էին և գանձարանը նրանց կէս տարւայ համար 22 միլիոն փող տւեց, իսկ կէս տարւայ համար 6 միլիոն է ստանում ապրուստի համար: Ի՞նչ ասել կուզէ չաղ պատառ է: Իսկ ի՞նչով են մեզ դրա փոխարէն վարձատրում: Ի՞նչ են շինում այդ փողերով: Ահա թէ ինչ. գլարճանում են որսորդութեամբ, տօներ ու տօնախմբութիւններ սարքում, ու-

տում-խմում են, քէֆ են անում և մարմարեայ պալատներում են ապրում: Այժմ ժողովրդի աչքին շատ չեն երևում: Ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել...

Հիմա հարցնենք, թէ մեզ ի՞նչ են տալիս մեր այդ արիւն-քրտինքով ձեռք բերած 12 միլիոնների փոխարէն: Մեր վզին զանազան իշխանաւորներ, կալածատէրեր, իսպրաւնիկներ, պրիստաւներ, վերակացուններ են նստեցրել: Նրանք մեզ ճնշում են, չեն թողնում ազատ շունչ քաշենք: Նրանց իրաւունք է տրւած մեզ—խեղճ գիւղացիներիս գլխին իմաստութիւններ անել՝ ինչքան որ իրանց քէֆն է ուզում: Այժմեան կալածատէրերը նախկիններից էլ շատ են մեզ ճնշում, նրանց համար գոյութիւն չունի ոչ արդարութիւն և ոչ էլ դատաստան: Իսկ սակաւահողութիւնը, քաղցը և ցուրտը մեզ ճնշում, կռացնում են և քշում տանում պորտաբոյծ վաշխառուի կամ հարկան կալածատիրոջ մօտ ճորտութեան:

Գիւղացին փորձում է իր գիւղի այդ գերութիւնից փախչել քաղաք և աշխատել գործարաններում, սակայն այնտեղ էլ հեշտ չէ:

Թէկուզ այնտեղ էլ արիւն-քրտինք թափելով աշխատես, դարձեալ շնորհակալ պիտի լինիս, որ քաղցածութիւնից չես մեռնում: Գիւղացիներից շատերն էլ «հայր» թագաւորի վրա են յոյսները դնում: մի գուցէ նա յիշէ իրանց: Նրանց մտքովն անցնում է, թէ ազնւականներն ու կալածատէրերն են իրանց թշուառութեան պատճառը, եթէ այդ մասին թագաւորը լսէ իրանց կօգնէ: Սպասում են, սպասում, բայց թեթեւութիւն չի լինում:

Սակայն ինչո՞ւ են սպասում: Մի՞թէ ինքը էլ մի կալածատէր չէ: Զէ՞ որ ճորտութեան ժամանակ ինքն էլ գիւղացիներ ունէր, որոնք այժմ

ուղեխնի են կոչւում: Երևի կարծում էք, թէ ճորտութիւնը վերացնելու ժամանակ նա իր գիւղացիներին իսկական ազատութիւն տւեց. ի՞նչպէս չէ. նա էլ նոյն ազատութիւնը տւեց նրանց, ինչ որ մնացած կալածատէրերը, որովհետեւ ինքն էլ նոյն տեսակ կալածատէր է, միայն թէ աւելի խոշոր տեսակից: Նա էլ միւս գործարանատէրերի նման ունի իր սեփական գործարանները. գուցէ այդտեղի բանւորները աւելի ազատ են, լաւ վիճակի մէջ են: Ի՞նչպէս չէ. ապա զնա հարցրու... Ուրեմն էլ ինչ են սպասում ից, ամենաառաջնակարգ կալածատիրոջից և ամենահարուստ գործարանատիրոջից:

Մեզ պէս յիմարներին այդպէս էլ հարկաւոր է: Մենք ոչ ոքի վրա չպիտի յոյս դնենք—ինքդ քեզ վրա յոյս դիր:

—Ի՞նչ են ասում, Ստեփան,—ասում եմ ես,—մի՞թէ էլ գործարանատէր է: Մի՞թէ նա կարող է իրան մի այգպիսի գործով կեղտոտել:

Սակայն Ստեփանը այնպէս էր ոգևորւել, որ ինձ չթողեց շարունակելու. խօսում էր, հա խօսում:

—Օ՛հ, Օ՛հ, Օ՛հ, և ի՞նչ տեսակ: Ապա զնա տես նրա ապակու, յախճապակու գործարանները և ամենահարուստ ոսկու հանքերը: Դու այնտեղ կտեսնես, թէ ինչպէս են փող դիզում մեր եղբայր—բանւորի քրտինքով:

Նրանք ստրկացրել են մեր որդիներին ու թողնելին: Իրանց ձեռնարկութիւններով նրանք պետական պարտքը անսպառ դարձրին: Այժմ այդ պետական պարտքի համար միայն 286 միլիոն տոկոս են վճարում տարեկան: Լաւ է, չէ: Կառավարութիւնը այդ ամբողջ պարտքը մեր վզին է սեղմել՝ մերթ պատերազմական, մերթ նոր երկաթուղիներ շինելու անւան տակ: Օրինա-

կի համար. որպէսզի մեր վաճառականներին ու գործարանատէրերին հեշտ լինի Ձինաստանի հետ առուտուր անելը և Մանջուրիայում փող դիզելը, բաւական թւով զինւորներ ափսոսելու կուլ տւին. ամբողջ Սիբիրի միջով երկաթուղի անցկացրին. և այդ բոլորը մեր գիւղացու փողերով:

Իսկ գիւղացի թէ այս ձեռնարկութիւնների պատճառով ինչքան պարտք է չորած մեր վզին: Սոսկալի է ասել. վեց ու կէս հազար միլիօն (6,500 միլիօն) ըուրքի: Նոյն իսկ գրագէտ մարդու համար դժւար է գրել, իսկ երեւակայել ասելի դժւար է—այնքան որ շատ է:

Բարեկամ, եթէ գանձարանը ամեն տարի ամբողջ Ռուսաստանից հաւաքածը տայ, երեք տարւայ ընթացքում չի պրծնի այդ պարտքից: Գանձարանը եթէ ուզենար այդ պարտքը միանգամից վճարել, այն ժամանակ ամեն մի բնակիչ, բացի միւս հարկերից ու տուրքերից, 50 ըուրքի պիտի տար, իսկ 6 հոգուց բաղկացած ընտանիքը—300 ըուրքի:

Այսպիսով մենք մեր ամբողջ կեանքում պարտապան էլ կ'մնանք և ամեն տարի էլ իւրաքանչիւր ընտանիք 8 ըուրքուց ոչ պակաս պիտի տայ, որ կարողանան միայն տօկոսները վճարել: Սա արդէն, բարեկամ, իսկական անգունդ է: Ձինսիկների պատւի ու անւան և վաճառականների օգտի համար՝ թէ մենք, թէ մեր գաւակները, թէ մեր թոռները և թէ մեր ծոռները պէտք է վճարենք, հա վճարենք:

—Խաթայ է, էլի,—ասում եմ ես: Միթէ այդքան շատ է. բայց աչքի չափով ինչքան փող դուրս կգայ:

—Ինչքան: Դէհ հիմա լսիր: Օրինակի համար, ասենք թէ այդ ամբողջ պարտքը արծաթէ ըուրքիներով է: Թող այժմ այդ 6,500 միլիօն պարտքը այդպիսի ըուրք-

լինելով հաւաքեն: Ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչ քաշ կունենայ այդ ամբողջ դրամագլուխը: Իմ օրացոյցի մէջ գրած է, որ 1000 արծաթէ ըուրքին համարեա 1 փութ 11 ֆունտ կքաշէ: Ես էլ հաշուեցի թէ ինչքան կքաշեն այդ փողերը և մի այնպիսի քաշ ստացայ, որ մտածելն անգամ սոսկալի է՝ 8,300,000 փութ: Եթէ այս փողերը վագոնների մէջ դարսելու լինին, ամեն մէկի մէջ 750 փութ տեղաւորեցնելով, 11,067 վագոն հարկաւոր կլինի: Եւ եթէ այս վագոնները գծի վրա իրար յետևից շարեն, 100 վերստից երկար մի շղթայ դուրս կգայ:

Այժմ գոնէ մի քիչ գաղափար կազմեցիր, թէ ինչքան է մեր պետական պարտքը:

—Տէր իմ, Աստուծ իմ: Երազումս էլ չէի կարող երեւակայել, ասում եմ ես:—Սակայն մի եմ այդ 286 միլիօն տօկոսները վճարում: Միթէ կարող են այնպիսի հարուստներ գոյութիւն ունենալ, որ կարողացել են այդքան փող պարտք տալ:

—Շատ միամիտն ես եղել, եղբայր, ինչպէս տեսնում եմ, ասում է նա:—Իհարկէ աշխարհում այդպիսի հարուստ չկայ: Ահա թէ ինչպէս է այդ լինում: Գանձարանը թղթեր է շինում, սակայն այն տեսակներից չէ, որ փողի տեղ է գնում, այլ յատուկ տեսակների, որոնց վրա գրած է «գանձարանի փոխարինութիւնը» և այդ թղթի արժէքը, ենթադրենք, 100 ըուրքի է նշանակած, թէպէտ նա գանձարանին մի գրօշ էլ չի նստում: Ով որ այս թուղթը փողով գնէ, գանձարանը տարեկան 4 ըուրքի տօկոս կտայ: Այդ թղթերն առնում են վաճառականները, աղնականները, հարուստները և սրանք առանց դործ շինելու գանձարանից տօկոսներ են ստանում: Այսպիսով մենք բոլոր հարուստներին տօկոսներով կե-

բաղրում ենք և ոչ միայն մեր հարուստներին, այլ և արտասահմանի:

— Շնորհակալութիւն, Ստեփան, ասում եմ ես, — այժմ հասկացայ: Ահա թէ բանն ինչու՞ն է: Սակայն աւսած ինձ, ճիշտ է, որ գանձարանը մեծ փողեր է ծախսում գորքի վրա:

— Այո, եկամուտի մի քառորդ մասը: 420 միլիոն — ահա թէ ինչքան: Այդ միայն սովորական ծախսերը: Իսկ եապօնական պատերազմի ժամանակ էլի մօտ 2000 միլիոն ծախսեցին: Հէյ, զինուորներ, զինուորներ, զիւղացու հացն էք ուտում և ինչո՞վ էք վարձատրում դրա փոխարէն:

Հէյ դու գանձարան, գանձարան, բաւական չէ՝ որ զիւղացուց հարկ ես վերցնում, դեռ մի աւելի դառն հարկ ես ստեղծել — զինուորագրութիւնը: Այդ հարկն արդէն փողով չեն վերցնում, ո՛չ, դա արդէն արիւնով ու մսով են հաւաքում զիւղացիներէից: Այստեղ արդէն փող հարկաւոր չէ, տո՛ւր նրան քո որդիներն ու եղբայրները: Ինչքան արցունքներ են թափւում այդ պատճառով ամբողջ Ռուսաստանում: Միայն կուսակա՛ն ծածուկ և մայրական դառն արցունքներ իմէ՛լ կարելի կլինէր բոլոր իշխաններին... հետ միասին լողացնել: Իսկ այդ հայրական դառն արցունքները, որ թափւում են ծերունիների աչքերից... Հէյ վախ: Իմ եղբայրն էլ զինուոր է: Առաջ բաւական լաւ տղայ էր, իսկ այժմ՝ Աստուած ազատէ: Նրանց փչացնում են զօրավարները: Փակում են զինուորանոցներում, որ զիւղացուց հեռու լինեն և սրտերը քարացնեն, այդ պատճառով էլ հէնց որ դուրս են գալիս այդ վանդակներից, առանց աչք թերթելու կարող են իրանց հօրն ու մօր գլուխը թռցնել: Ես, ասում է, թագաւորի ծառան եմ և պատրաստ եմ նրա համար

Վեանքս գոհել, իսկ դու, զիւղացի, յիմար ես, այ թէ ինչ:

Ախ, դու վայրի զազան: Մոռացել ես, ի՞նչ է, թէ ով է քեզ խմայնում և ուտացնում, ձրիակեր: Ո՞վ է քո հայրը, մայրը և եղբայրը: Ծանր է, եղբայր, երբ մտածում ես, թէ ինչպէս է իշխանութիւնը կարողանում հարազատին այնպէս փչացնել, որ մարդակերպութիւն էլ չի մնում մէջը, որ նա պատրաստ է իր կերակրող զիւղացուն, իր հօրը, իր մօրը մորթել առանց ձեռքը դողացնելու: Այո, եղբայր, ծանր է, երբ տեսնում ես, որ մենք ինքներս այսկերպ մեզ մորթում, թալանում, ծեծում ենք և այդ բոլորը նրա համար, որ մեր թշնամիներին տանք և մեր փողերը և մեր զաւակները... Այո, սպասի՛ր, կգայ ժամանակը, մենք էլ խելքի կգանք...

— Ստեփանը լռեց, բայց էլի չհամբերեց:

— Ո՞ւր են գնում գանձարանի մնացած փողերը, հարցնում ես դու: Այստեղ արդէն . . . ից ու զինուորներից յետոյ զանազան մանր մո՛ւնր ազնւաներ են գալիս այս թալանած որսը կացելու: Միւս կողմից մօտ երեք միլիոն զանազան ուրիշ «նշանաւոր» թռչուններն են խլելում — բոլորը սպիտակած սենատորներ, մինիստրներ, «պատւելիներ» և «նշանաւոր» գեներալներ: Յետոյ՝ 5 միլիոնը մեր արտասահմանեան հիւպատոսները բէֆերի ու խրախճանքների համար են վերցնում. 93 միլիոնը ոսճիկ է տրւում նահանգապետներին, գաւառապետներին, պրիտաւաններին և այլն: Մեր դատարանները 47 միլիոն են նստում մեզ վրա, որտեղից սակայն զիւղացին ոչ մի ճշմարտութիւն չի կարող կորզել: 36 միլիոնը ծախսւում է զանազան դպրոցների վրա, ամենից շատ՝ գիմնազիաների, կորպուսների ու համալսարանների վրա. սրանք այն դպրոցներն են, որտեղ միայն աղաների ու

վաճառականների զաւակներն են սովորում: 170 միլիոնը գնում է երկաթուղիների վրա, որից միայն «փող-րադչիններն» ու տէրերն են գրպանները հաստացնում: Դեռ էլ ինչքան են վճարում, որպէս կենսաթոշակ, պառաւ գէներալներին, պառաւ պատւելիներին, ձրիակեր-ներին և թագաւորի աման լիզողներին:

Ասում են թագաւորի համար ծառայելը իզուր չի կորչում. միայն հայրենիքի և ժողովրդի համար ծառա-յելն է անօգուտ: Մէկ էլ տեսար՝ ջքանշան ստացար: Այո, այդպէս: Ուրեմն տեսնում ես ինչպէս են աղա-հա-րուստներն ու կառավարութիւնը մեր փողերով գործ տեսնում: Թէ իրանց զաւակներին են ուսում տալիս, թէ ուսում են, թէ խմում, թէ ծեր անկեալներին—թա-գաւորական ծառաներին են պահպանում, թէ նահան-գապետներին ու գաւառապետներին են կերակրում, թէ նաւեր ու երկաթուղիներ են շինում, թէ ամեն բան. իրանց բաւակոնութեան համար ինչ ուզում են անում են:

Մի խօսքով մեր փողերի հետ այնպէս են վարւում, որ կարծես թէ իրանց սեփականը լինի:

—Այո, կարծես թէ իրանցը լինի, ասում եմ ես.— ասա, ապա ի՞նչ է այս բոլորից գիւղացու ձեռքն ընկ-նում:

—Գիւղացու: Ի՞նչպէս նա կհամարձակւի իր գուն-չը «ընտրեալների» շարքը խոթել: Նրա գործը միայն վճարելն է. միթէ նրա խելքի բանն է աղաների մէջ մտնելը, ուր իր փողերի գլխին քէֆ են անում: Դեռ մի բանով էլ գու. պիտի շնորհակալ լինես, որ չինովիկները, ագնականներն ու տէրտէրները բարեհաճում են քո փո-ղերը վերցնել և նրանով կուշտ ուտել ու խմել:

—Գուցէ այդ ճոխ սեղանից մի փշրանք էլ մեզ մնայ, աւելացրի ես իմ կողմից:

—Մի փշրանք, հեղնեց Ստեփանը. այո, միայն այն փշրանքը, որ այս տարի 20 միլիոն շարտեցին բաղցած գիւղացիներին: Դպրոցների համար նշանակած փողերից էլ մի չնչին բան գցում են ժողովրդական և գիւղական դպրոցների համար: Շատ չէ, մի վախենայ, չես կշտա-նայ: . . . ին 12 միլիոնից աւել, զինւորներին ու նա-ւաստիներին 420 միլիոն, իսկ բոլոր ուսումնարաններին 36 միլիոն: Դպրոցների համար նշանակած փողի մեծ մասն էլ գնում է այնպիսի դպրոցների վրա, որ մեր գիւղացին երբէք չի տեսնում, ինչպէս որ չի տեսնում իր ականջները: Ուզում ես իմանալ թէ ինչքան փող է ծախսում թագաւորական գանձարանից գիւղական ու-սումնարանների վրա: Ընդամենը 3 միլիոն բուրլի: 3 միլիոն բուրլի 100 միլիոն գիւղացիների համար: Տա-րին ամեն մէկին հազիւ-հազ 3 կոպէկ է գալիս. «ըն-դունեցէք, խղճուկ գիւղացիներ, իսէր Գրիստոսի, երե-քական կոպէկը—ասում է գանձարանը, այդ էլ բաւա-կան է ձեզ, թէ չէ երես կառնէք»:

Խելք ու շնորհք սովորել տարեկան 3 կոպէկով— եփած հաւն էլ կծիծաղէ այս բանի վրա: Ահա այսպի-սի օյին է խաղում մեր գլխին մեր «սպիտակ հարա-գատը»...

Սակայն թագաւորական ու ազնւական տեսակէտից այդպէս էլ հարկաւոր է. թէ չէ մէկ էլ տեսար գիւղա-ցին էլ բան սովորեց և ուղեցաւ իր խելքով ապրել, մէկ էլ, ով գիտէ, Ասաւած մի արասցէ, արդարութեան մա-սին էլ մտածեց: Նրան,—այդ անշնորհքին, եղբայր, հար-կաւոր է չարքաշուրթեան և հնազանդութեան մէջ պա-հել, թէ չէ չարաբաստիկ բոպէ է... Հա, հա, հա, մէկ էլ տեսար ցնցւեց...

Մենք լռեցինք:

—Այդպէս, եղբայր, այդպէս, — ասաց Ստեփանը միտք անելով:— Աշխատում ես, աշխատում, ձեռներդ կոշտերը իրա օրում չեն անցնում, ամբողջ կեանքումդ մի ուրախութիւն չես տեսնում: Կաշիդ են քերթում. միուսաստանում էլ ճիպոտ չմնաց: Արտասում ես կարիքի մէջ խրած, գիշերը չես քնում, կուշտ փորով հաց էլ չես ուտում, չարչարում ես անվերջ և այս բոլորը ինչի համար:

Այդ փողերով աղաներն ու չինովիկներն են ապրում, ուտում են ու ժամ գալիս. վաճառականներն ու վաշխառուներն են շահում. զօրքին, ոստիկանութեանն ու ժանդարմներին են պահում, օրպէսզի մեզ, մեր աղ ու հացի փոխարէն, մեր իսկ ձեռքով ծեծեն և մեր արիւնն ու քրտինքը խմեն... Ա՛խ, շատ դառն է դիւղացու կեանքը: Մի՞թէ ոչ մի անգամ նա չպիտի քողցրանայ: Ահա այդ տեսակ դրութիւն է, եղբայր, շատ դառն է: Է՛հ, զնանք:

Վեր կացանք, վերցրինք գլխարկներս ու դուրս եկանք: Սրտերիս վրա կարծես մի բան էր ծանրացել: Մոայլ ու տխուր մտքեր էին պտոյտ գալիս մեր գլուխներում:

—Ինչո՞ւ տխրեցիր, սիրելիս, ձայն տւեց Ստեփանը.— երևի շատ դառն է, այո, եղբայր... Է՛հ բայց ըստպախիր, ժողովուրդը կգարթնի: Նա իր ուսերից դէն կը շարժէ այդ արբեցող-աղաներին ու վաշխառուներին և կապրի ուրախ-գլարթ: Միայն լաւ իմացած եղիւր, Անդրէաս, որ այն ժամանակ հարուստ չպիտի լինի, որովհետեւ ամեն տեղ ամեն ժամանակ այդպէս է եղել եւ այդպէս էլ կլինի ով որ հարուստ է եւ հօգոցն հարկերի վերաբերմամբ արտօնեալ կլինի եւ ամբողջ այդ

ծանուրիւնը աղփասների վզին կդնէ: Այս բանը լաւ միտք պահիր և ականջիդ օղ արա:

II

Շատ միտք արեցի Ստեփանի ասածների մասին: Որ աշխատաւոր ժողովուրդը վատ է ապրում, այդ ես առաջ էլ գիտէի: Իսկ այժմ հասկացայ, թէ ինչու է վատ ապրում: Հարուստներն ու չինովիկները ամեն տեղ և ամեն բանի մէջ իրաւունք ունին և այնպիսի խորամանկ կարգեր են սարքել, որ մենք բոլորս, անսկատելի կերպով, նրանց համար ենք աշխատում. մեր բոլոր աշխատանքը նրանց օգտին է գնում. ինչքան խելքիս զօր տւի, բայց ոչ մի ճար չգտայ այս ցաւին վերջ դնելու համար:

Մի յարմար ժամանակ դանելով, Ստեփանին խօսքի բռնեցի, թէ բանն այսպէս է, չեմ կարողանում մտածել, թէ ի՞նչպէս անենք, որ մեզ թալանող այդ խորամանկ կարգերից ազատւենք:

—Գտնելն այնքան էլ դժուար չէ, եթէ իմանաս, թէ տրտեղ է այս բոլոր չարիքների արմատը, — ասում է Ստեփանը:— Այժմ ամեն բան կարգադրում են հարուստները. նրանք թէ օրէնքներ են գրում և թէ ամեն բան կառավարում. իհարկ է ոչ ոք իրան թշնամի չէ, դրա համար էլ, բոլոր օրէնքները նրանց օգտին են ծառայում:

Դրա համար էլ, ուրեմն, պէտք է աշխատել, որ առանց ժողովրդի կամքի ոչ ոք իրաւունք չունենայ օրէնքներ հրատարակել, հարկեր ու տուրքեր նշանակել: Օրէնքները պէտք է բոլորի համար էլ հաւասար

լինին և ոչ թէ այնպէս, ինչպէս այժմ—ազնւականներէ համար ամեն տեսակ արտօնութիւններ, իսկ մեզ համար ամեն տեսակ ճնշումներ: Իսկ այդ բանը կվերանայ միայն այն ժամանակ, երբ օրէնքները կզրեն ոչ թէ ինքնիշխան չինովներէն, այլ ամբողջ ժողովրդի կողմից ընտրւածները:

Նրանք բոլորը կընտրեն իրանց պատգամաւորներին, կհաւաքեն օրէնստու ժողովում և կվճռեն բոլոր կարևոր գործերը: Իսկ գիւղական, վիճակային և քաղաքային գործերը կվճռեն իրանք գիւղական ժողովներում: Բոլոր չինովներէն ու դատաւորներն էլ պէտք է ժողովրդի առաջ պատասխանատու լինեն:

Ենթադրենք մի որ և է գաւառապետի հաւանեցին, նրան նորից կընտրեն, չհաւանեցին—բարի ճանապարհ: Հէնց միայն սրանով աշխատաւոր մարդը մի քիչ ազատ շունչ կքաշէ:

—Մեզը է ծորում շրթունքներիցդ,—ասում եմ ես,—իհարկ է մեծ տարբերութիւն կլինի, ուրիշ բան է, երբ չինովները քո գլխին է իշխանաւոր և ուրիշ բան է երբ նա հասարակութեան համար վարձկանի, գործակատարի նման մի բան է: Միայն ես կարծում եմ, որ դա գործի միայն կէս մասն է: Ենթադրենք, թէ չինովներէն ձեռքերն ու ոտները կապեցինք, ժողովրդական իշխանութեան տակ զցեցինք և հաշւետւութեան ենթարկեցինք, բայց վաշխառուները, կալւածատէրերը և վաճառականները դեռ մնում են և կարող են մեզ վրայ էլի ճնշում գործ դնել: Դու ինքդ ասացիր, որ ով հարուստ է և ուժեղ, նա հարկերի վերաբերմամբ արտօնութիւն կունենայ:

—Դրա մասին էլ, եղբայր, խելացի մարդիկ մտածել են: Նախ և առաջ, երբ ուրիշ օրէնքներ լինեն,

երբ ժողովուրդը ինքը իրան կառավարէ, վաշխառուներն ու ազաները այնքան էլ հեշտութեամբ չեն կարողանայ իշխանութիւնն իրանց ձեռքին պահել: Նրանց թոյլ չեն տայ այնպէս կամայականութիւն անել, ինչպէս այժմ—դատաստան կանեն:

Աշխատաւոր ժողովուրդը անհամեմատ թեթեւութիւն կզգայ, հարկերը կքչանան և ժողովրդական փողերը այլ ևս ոչ ոք չի համարձակւի յիմարաբար ծախսելու: Ճիշտ է քո ասածը. քանի որ գոյութիւն ունեն հարուստներ ու աղքատներ, քանի որ մի անհատ ստրկի նման աշխատում է միւսի համար, իսկ միւսը անգործութիւն ու շռայլութիւն է անում, իսկական հաւասարութիւն չի լինի մարդկանց մէջ, իսկական երջանկութիւն չի լինի երկրի վրա:

Որպէսզի բոլոր մարդիկ հաւասարապէս լաւ ապրեն, հարկաւոր է այնպիսի կարգեր հաստատել, որ հարուստ ու աղքատ չլինի և չկարողանան էլ երևան գալ:

Որտեղից է աղքատութիւնը և որտեղից է հարուստութիւնը, այդ նրանից է, որ այժմ մի մարդը կարողանում է տէր դառնալ այն բաներին, առանց որի ամբողջ ժողովուրդը չի կարող ապրել: Օրինակի համար վերցնենք հողը: Առանց հողի գլուխը մի քարին տայ գիւղացին: Հողը պէտք է ընդհանուրի մայր-կերակրողը լինի, ընդհանուրի օգտին ծառայէ: Իսկ այժմ մի որևէ տասնեակ կալւածատէրեր իրանց սեփականութիւնն են հաշւում հողի մի այնպիսի քանակութիւն, որի վրա շատ հազարաւոր մարդիկ կարող էին ապրել: Այն ինչ անհող թշուառականների կողքին բազմաթիւ գիւղացիներ են տառապում, կամ Սիբիր են գնում նոր տեղեր գտնելու, կամ թէ հէնց նոյն կալւածատէրերի մօտ մշակութեան—ստրկութեան են մտնում: Գիւղում գիւղա-

ցուն հողով են ճնշում, իսկ քաղաքում գործարանով։ Այնտեղ էլ մեր եղբայր-բանւորները դատարկ ման են գալիս, առողջ ձեռքեր ունին, աշխատելու ցանկութիւն էլ կայ. սակայն ներկայ ժամանակներում ինչ գործ էլ ուզում ես արա—դատարկ ձեռքերով ինչ պիտի աշխատես։

Այժմ ամեն տեղ տարածւած են մեքենաները, նըրանց միջոցաւ ամեն տեսակ ապրանքների արտադրութիւնը հեշտացել է. մեքենայի աշխատանքի դէմ ձեռքի աշխատանքը չի կարող դիմանալ։ Սիրելիս, թէպէտ մեքենան ինքնըստինքեան լաւ բան է, միայն իսկոյն յիշում ես այս առակը թէ՛ «ուրիշի աչքը մեզ լոյս չի տայ», ինչպէս որ հողն են ձեռքերում հաւաքել, անվերջ սեփականութիւն դարձրել, այնպէս էլ գործարաններին, մեքենաներին ու երկաթուղիներին են տէր դարձել։ Այժմ հասկանում ես, թէ ինչ եմ ուզում ասել։ Նրկրի բոլոր հարստութիւնները—բոլորը մարդկային աշխատանքով է ձեռք բերւած։ Իզուր չէ ասւած, թէ առանց աշխատանքի պտուղ չի լինում։ Ուրեմն հարկաւոր է, որ մարդկային աշխատանքը մի որևէ բանի վրա գործադրւի։ Նախ և առաջ հող է հարկաւոր, գործիքներ են հարկաւոր, մեքենաներ, զանազան յարմարութիւններ են հարկաւոր, իսկ երկրորդը—քանի առաջ գնանք, այնքան մեծանում են այդ պահանջները։

Այժմ փորձիր ամեն բան թողնել այնպէս, ինչպէս որ կան։ Հողերը, գործարանները—մի խօսքով այն ամենը, առանց որոնց մարդկային աշխատանքը անարդիւնք է—այն ժամանակ ամեն մէկը կարող է իր մըշտական սեփականութիւնը դարձնել. ինչ դուրս կգայ։ Այն—որ ով որ աւելի ճարպիկ է և ժիր ամեն տեսակ արգար ու անարգար միջոցներով իր ձեռքը կհաւաքէ

մեքենաներ, հողեր և կսկսէ սրանց օգնութեամբ ուրիշներին ստրկացնել։ Ինքն այլևս աշխատելու կարիք չունի. ինչ հարկաւոր է։ Նրա փողն արդէն փող է ծնում։ Նա իր հողին ու դրամադրիսն անհող ու տնաւէր գիւղացիներին է մօտեցնում—«ով է մեղքից ու դարպից ազատ—տհա այսպիսով ուրիշի քրտինքով՝ իր քէֆին ապրում է հզօրութիւնը։ Ահա այս է աղայական չար կամայականութեան գլխաւոր արմատը—պատճառը։

Հողերը, գործարանները, մեքենաները—մի խօսքով այն ամենը, առանց՝ որոնց չի կարելի տքնել, չի կարելի աշխատել՝ անարգարութիւն է տալ առանձին մարդկանց ձեռքը։ Այդպիսով լիազօր իրաւունք է տրւում զրանց՝ ուրիշի ձեռքերով կրակից շագանակ հանել։ Իսկ եթէ մենք ուզում ենք խղճմտանքով, արդարութեամբ ու ճշմարտութեամբ գործ տեսնել, այն ժամանակ անհրաժեշտ է, որ այս բոլորը ընդհանուրինը լինի։ Հողը պէտք է ոչ քոնը լինի, ոչ էլ իմը, այլ ընդհանուր համաձայնութեամբ, արդարութեամբ և հաւասարութեամբ պէտք է բոլորը նրանից օգուեն։ Գործարանները պէտք է տիրովի չլինեն, այլ հէնց իրենցը—բանւորներինը։ Մեծ հիմնարկութիւնները, երկաթուղիները, հանքերը, նաւերը—այս բոլորը պէտք է ժողովրդին պատկանի և բոլոր գործերը պէտք է կառավարւեն ամբողջ ժողովրդի կողմից ընտրւած առանձին ներկայացուցիչների ձեռքով։

Այժմ մեր աշխատանքից օգուտ—չահ են ստանում այդ վաճառականները, երկաթուղու տէրերը, գործարանատէրերը, կալւածատէրերը։ Իսկ ինչ է օգուտը—չահը։

Դա մեր արիւնն ու քրտինքն է։ Ոչնչացնենք այդ մասնաւոր սեփականութիւնը, հողատիրութիւնը և նրա տեղը դնենք ընդհանուր սեփականութիւն—այն ժամա-

հասկ կանհետանայ շահը և կմնայ միայն ընդհանուր աշխատանքը՝ ընդհանուրի օգտին...

Այսպէս էր ասում Ստեփանը. նա ամբողջովին կարմրել էր, ուզում էր պարզ կերպով բացատրել ինձ այդ ամենը: Իսկ ես լսում էի և աշխատում մի խօսք անգամ բաց չթողնել. տեսնում եմ, որ այստեղ է թագնւած ամբողջ ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը... և ինձ թւում է, թէ մինչև այժմ մի սև քօղ էր քաշած աչքերիս և այժմ այդ քօղը Ստեփանը բարձրացնում է...

— Սպասիր, ասում եմ, — մի քիչ սպասիր... Թող մի քիչ գլուխս մտնի, թող մի լաւ մարսեմ ասածներդ... երբ խաւարից յանկարծ ցերեկւայ լոյսն ես դնում, միշտ աչքերդ խառնաշփոթւում են և ամեն բան իսկոյն չես նկատում... Ժամանակ տուր մտքերս ժողովեմ...

— Հէնց որ ես սկսեցի այդ բաների մասին քեզ հետ խօսել, նկատեցի, որ բաւական լաւ գլխի տէր ես: Իսկ երբ մէկը խելք ունի, բաւական է նրան ճանապարհը ցոյց տալ — նա արդէն իր խելքով առաջ կգնայ: Առայժմ մնաւ բարով. մի բան հարկաւոր լինելիս — դարձեալ եկ մօտս, մտերմաբար կխօսենք:

Ստեփանի մօտից ես խելքս կորցրածի պէս հեռացայ: Գլխիս մէջ մտքերի մի ամբողջ հեղեղ կար: Մէկ մտքին յաջորդում էր միւսը... Ամբողջ գիշերը չքնեցի, միայն առաւօտեան դէմ քունս վրա անցաւ:

Միւս օրը ման եմ գալիս և ինձ թւում է, թէ ես նորից յարութիւն եմ առել, կամ թէ չէ մէկը ինձ մի սարի վրա է բարձրացրել և ես սկսում եմ հեռուն տեսնել... Լայն ու երկար տարածւում է ազատ աշխարհը, միայն հեռւում, կարծես մթութեան մէջ, անձանոթ երկիր է փռւած...

Եւ ես մտածում էի, այո, երկրի վրա պէտք է արդարութիւն լինի: Խօսմ մշտապէս մեզ վրա անարդարութիւնը չպիտի թաղաւորէ, խօսմ մշտապէս այդ անարդարութիւնը մեզ — գիւղացիներիս իր խորամանկ կարգերով չպիտի փաթաթէ: Հէնց մեր զփթախտութիւնն էլ նրանումն է, որ մենք ամեն բան շուտ չենք կարողանում բմբռնել: Օրինակի համար, ենթադրենք, թէ հողերը համայնքի սեփականութիւնն են կազմում, և աշխատում ենք նրանից օգտւել, ինչպէս որ արդարութիւնն է պահանջում, առանց ուրիշին զրկելու, բայց միևնոյն ժամանակ չենք մտածում, որ ամբողջ Ռուսաստանի ժողովուրդը պէտք է այդպիսի համայնքներ կազմէ և զրանք պէտք է թէ իրանց և թէ կալածատիրական հողերը ընդհանուրի սեփականութիւն դարձնեն...

Կամ թէ չէ օրինակի համար մենք համայնական ջրաղաց կամ կախիչ մեքենայ շինեցինք և դրանից օգուտ ստացանք. ինչ որ առաջ ջրաղացպանն ու կալւածատէրն իրանց օգտին էին վերցնում, այժմ համայնքի կարիքներին կգնայ: Սակայն գլխի չենք ընկնում, որ ամբողջ երկրում թէ երկաթուղիները, թէ ոսկու, պղնձի հանքերը, թէ գործարանները, թէ նաւերը պէտք է խլել համամարդկային օգտի համար: Կամ թէ չէ, ենթադրենք, գիւղի տանուտէրին հաշւետւութեան ենք ենթարկում և նրա վրա վերահսկիչ ենք նշանակում և փոխում ենք, երբ անյարմար է լինում. իսկ միւս կողմից թոյլ ենք տալիս, որ ամբողջ երկրում միևնոյն տնտեսական հասանգապետները անհաշիւ ու ինքնակամ անօրինութիւններ անեն իրանց քէֆի համեմատ:

Եւ ես մտածում էի. շատ զփւար է այս աղայական խորամանկ կարգերը փշրել և կտորները քամուն տալ: Դրա համար արժէ կեսնքը գոհել: Սակայն ի՞նչպէս այդ բանը գլուխ բերել:

Հէնց որ Ստեփանի հետ պատահեցի, իսկոյն այդ մասին խօսք բաց արի:

— Ինչ ասել կուզէ, ասաց Ստեփանը, — զփւար է այդ բանն իսկոյն անել, դեռ երկար — երկար տարիներ

են հարկաւոր, մինչև որ ժողովուրդը կկարողանայ իր կեանքը ճշմարտութեան ու արդարութեան վրա հիմնել: Դեռ երկար ժամանակ պէտք է աշխատել, մինչև որ «ոսկէ դարը» գայ... Նախ և առաջ պէ՛տք է աշխատել, որ չլինեն չինովիկներ, այլ կառավարէ ինքը ժողովուրդը իր ընտրեալների միջոցով: Երբ որ ժողովուրդի կեանքը թեթևանայ, նա կամրապնդւի և կկարողանայ լիակատար ազատութիւն և երջանկութիւն ձեռք բերել:

— Իսկ առայժմ ի՞նչ անել: Միթէ նստել ու սպասել: Դու ինքդ գիտես, որ էլ համբերութիւն չմնաց: Ամենախելօք գիւղացին անգամ երբեմն այնպիսի բաներ է խօսում, որ խկոյն չորս կողմդ ես մտիկ տալիս, թէ չըլինի՞ թէ պրիստաւը կամ ուրեաղնիկը լսէ:

Եւ եթէ այսպիսի շան կեանքը շարունակւի—ամբողջ ժողովուրդը քաղցից կմեռնի, համարեա ամեն տարի սով է լինում, նոյն իսկ առատ տարին կուշտ փորով հաց չենք ուտում:

Ճիշտ է, լսել եմ, որ ժողովուրդը մի քանի տեղերում ոտքի է կանգնել, կալածատէրերից խլում է հացն ու տաւարը, այրում է նրանց ունեցւածքը, սակայն դրանից ես այնքան էլ մեծ բան չեմ սպասում: Զօրք կուղարկեն, գիւղացիներին կծեծեն, կսպանեն և կրկին ամեն բան կհանդարտւի: Եւ իսկապէս ի՞նչպէս մենք—գիւղացիներս կարող ենք նրանց հետ գլուխ դնել, զօրքն էլ է նրանց ձեռքին, փողն էլ, նրանք մեզանից էլ լաւ են հասկանում: Այսպիսով, ուրեմն, բանից դուրս է գալիս, որ գիւղացին ոչ մի ժամանակ բարեբի երես չի տեսնի, ուրեմն ոչինչ չի կարելի անել—սուս արա ու մեռի:

— Է՛հ, Անդրէաս, դու արդէն չափիչ դուրս ես վշտացած: Վտանգաւոր է թշնամին, ճիշտ է, բայց Աստուած ողորմած է: Մենք գեռ կարող ենք նրա հախից գալ:

— Մենք ռոտեղից կարող ենք այդպիսի ոյժին դէմ կենալ:

— Վերջապէս, սիրելիս, հասկացիր, որ նրանց ամբողջ զօրութիւնը հէնց մեր—գիւղացիներս մէջ է: Ինչքան են որ նրանք—մի բուռը, փչեմ իսկոյն կանհետա-

նան, իսկ մենք—գիւղացիներս միլիօններ ենք կազմում: Նրանց զօրքը ռոտեղից է, չէ՞ որ հէնց մեր զբաղանից:

Եթէ գիւղացին խելքի գայ—այն ժամանակ արդէն ուրիշ եղանակ դուրս կգայ: Եթէ զինուորները—մեր եղբայրները մեր կողմն անցնեն և դուրս գան օֆիցերների ու գեներալների դէմ, եթէ մենք գիւղացիներս նրանց փող չվճարենք ու նրանց դաշտերում չաշխատենք, եթէ բանւորները զործարաններում նրանցից խլեն այն, ինչ որ նրանք խլել են մեզնից ու մեր պապերից, ի՞նչ ես կարծում, Անդրէաս, նրանք մեծ ոյժ կունենան: Իսկ որ նրանք բոլորն էլ մի արտի ցորեն են, այդ տատս էլ գիտէ: Նրանք բոլորն էլ, համարեա, մեր եղբայր—գիւղացուն թշնամի են: Բայց նրանց մէջ էլ շատ կեղծիքներ ու ճնշումներ են կատարւում: Նրանցից ամեն մէկը աշխատում է ամենախոշոր և ամենահամեղ պատուր խել:

Նրանցից ամեն մէկը աշխատում է միւսին խաբել, դրպանը մաքրազարդել: Եւ ամեն բան նրանց մէջ հիմնւած է զոլութեան ու խարդախութեան վրա: Նրանց բոլոր խորամանկ կարգերը միեւնոյն արմատից են սնունդ առնում՝ ոչ ոքի մի հաւատայ, քաշիր ինչքան որ կարող ես, իսկ խիղճը—սատանայի բաժին:

Ոչ, բարեկամ, երբ իսկական գողերն իրար գլխի են հաւաքւած լինում, նրանք երբեք մի խօսքի չեն կարող գալ: Իսկ ինչ վերաբերում է սուսման, գուշատ ճիշտ նկատեցիր, որ տգիտութիւնը մեր ճանապարհը կտրում է, բայց չէ՞ որ կրթութիւնն էլ կարելի է ձեռք բերել: Օրինակի համար. մի ժամանակ ես էլ տգէտ էի, իսկ այժմ քեզ բացատրում եմ, թէ ինչ բան են խորամանկ կարգերը: Այդպէս էլ միւսը, երրորդը, տասերորդը, քսաներորդը և այլն:

Այժմ, սիրելիս, համարեա մի խուլ անկլուն չկայ, որ մի կարդացող չլինի, իսկ աւելի մեծ գիւղերում այդպիսիների թիւը տասնեակների է հասնում: Իսկ գրել-կարդալ գիտեցողի համար, եղբայր, ամբողջ ճշմարտութիւնը, արդարութիւնը պարզ է, որովհետեւ գրքերում այդ բոլորը գրւած է:

— Ճիշտ ես ասում. ապա ինչո՞ւ ես այդպիսի գիրք չեմ տեսել:

— Տեղը չեա իմացել, դրա համար էլ չեա տեսել, պատասխանեց Ստեփանը և իր կօշիկի միջից դուրս հանեց երկու փոքրիկ գրքոյկ, կարմիր շապիկով. մէկի վրա արհեստաւոր էր նկարած և վրան էլ գրած էր «Անարդար վիճակ», իսկ միւսի վրա գրած էր— «Հոգի մասին գրոյցներ»-- և տեց ինձ, վերցրի ես գրքոյկները, շուռ տւի գրած էր «գրաքննիչից թոյլատրւած է», այդ ես արդէն գիտէի, թէ ինչ է նշանակում, ուրեմն իշխանութիւնը թոյլ է տւել ծախելու:

— Է՛հ, այս տեսակ գրքեր ես բազարում շատ եմ տեսել, ասացի ես:

— Հէնց բանն էլ նրանումն է, որ այս գրքերը միայն արտաքինով են նման ուրիշ գրքերին: Իսկապէս սա հասարակ գիրք չէ, սա այն տեսակներից չէ, որ իշխանութիւնը խրախուսում է: Այս գրքոյկները մեր բարեկամներն են հրատարակել և նրա մէջ կայսերական ազատութեան մասին ամեն ինչ պարզ գրել են. թէ մեզ թագաւորը ինչ տեսակ ազատութիւն է շնորհել և թէ մենք ինչ ձևով պէտք է մեր իսկական ազատութիւնը ձեռք բերենք: Միայն վրայի շապիկը ստիպւած միւս գրքերի նման են արել, որպէսզի հեշտ լինի իշխանութեան աչքից ծածկել այս տեսակ գրքոյկները:

Նա գլխի չի ընկնի, թէ սա այն գրքերիցն է, որ մեզանում հրամայւած է բռնել, կամ եթէ նոյն իսկ կարգայ ու հասկանայ և քեզ վրա յարձակւի, դու միշտ կարող ես արդարանալ ասելով «ես ի՞նչ իմանամ, թէ փաստակար գիրք է, վրան գրւած է, որ թոյլատրւած է»:

Ճիշտն ասած, ես զարմացած էի մնացել: Բան չուներմ ասելու, լսւ կարգեր են, ինչ տեսակ միջոցների պէտք է գիմել, ճշմարտութիւնն ասելու համար: Եւ յանկարծ ցանկութիւն զգացի իմանալու, թէ ովքեր են այս ճշմարիտ գրքոյկները գրում ու հրատարակում:

— Պարոն Ստեփան, ի հարկ է այս գրքոյկները

գրողները ուսեալ մարդկանցից, տիրապետող դասակարգից են:

— Իհարկ է: Չէ՞ որ ամենի մէջ էլ կան խղճմտանքով մարդիկ: Ում սիրտը որ բար է, նա այդ մասին իսկի չի էլ մտածէ: Բայց չէ՞ որ կան այնպիսիները, որոնց համար արդարութիւնը ամեն բանից էլ թանկ է: Այդպիսիներն այդ անում են ոչ թէ շահասիրական նրապատակով, այլ իրանց հոգու, իրանց խղճի համար: Ահա այսպիսով տիրող դասակարգից դուրս եկան սօցիալիստները, որոնք բռնել են մեր ձեռքից: Ահա սրանք են մեր մէջ այս գրքոյկները տարածողները:

Ես մտածումնքի մէջ ընկայ:

— Ի հարկ է կառավարութիւնն այդ բանի համար նրանց ճակատը չի համբուրէ:

— Ինչպէ՞ս չէ: Միթէ նրանցից քչերն են բանտարում նստած, Սիբիր աքսորւած ոճրագործների նման: Մեր փողերից այժմ ինչքան են ծախսում ոստիկանատների ու ժանդարմների վրա, այդպիսիներին բռնելու և հեռու քշելու համար: Տարեց տարի իշխանութիւնը քանի գնում աւելի է շատացնում իր այդ ծախսը:

Ուրիշ կերպ չի էլ կարող անել, այժմ սօցիալիստներ ամեն տեղ կան. բանւորների մէջ նրանք այնքան են շատացել, որ ոստիկանութիւնը չի կարողանում գլուխ դնել: Այժմ էլ նրանք մեր զիւղացիների մէջ են երևում: Իզուր չէ այս տարի մինիստրութիւնը ոստիկանական նոր ստրաժնիկներ կարգել գիւղերի վրա և դրա համար քիչ ժողովրդական փողեր չի գնայ:

— Բարեկամ, ուրիշ խօսքով ասած, իմ սեփական ձեռքով իմ քիթ ու պոռնիկս են ջարդում:

Ահա թէ աշխարհիս բաներն ինչ տեսակ են: Իսկ պարոն Ստեփան, բանւորների մէջ այդ բանը շատ է առաջ գնացել:

— Իհարկէ: Միայն այսքանը քեզ օրինակ, որ ամեն տեղ գործադուլ, հա գործադուլ:

— Իսկ այդ ի՞նչ բան է:

— Գործադուլը: Մեր լեզուով ասած՝ բանթող: Օրի-

նակի համար, եթէ միտրեւէ գործարանում բանւորներին շատ են ճնշում, նրանք սկսում են իրանց ոյժը փորձել տիրոջ վրա: Սկզբում քաղցրութեամբ աշխատում են համոզել տիրոջը կամ կառավարչին, թէ «վարձագրինը այսօր քանով աւելացրու», կամ թէ չէ «ոչնչացրու անխղճութեամբ տուգանքները», կամ թէ չէ «բանւորական օրը մի ժամով կարճացրու» — մի խօսքով ինչոր նրանց շատ է ճնշում, հալ ու մաշ անում, այն էլ պահանջում են ոչնչացնել:

Եթէ զրասենեակը նրանց պահանջը արդարութեամբ չի կատարում, բոլոր բանւորները միանգամից թողնում են գործը և չեն աշխատում, մինչև որ իրանց արդար պահանջը կատարւի: Իհարկէ այս տեսակ բանթողից գործարանատէրը մեծ վնաս կունենայ. զրա համար էլ կրկատարէ նրանց պահանջը: Ահա այսպիսի գործադուլների ժամանակ սօցիալիստներն օգնում են բանւորներին: Դրա համար էլ վերջիններս բաւական բան ստացել են: Սյոժմ էլ շատ տեղերում «հող և ազատութիւն» են պահանջում:

— Այ, դա շատ լաւ բան է: Բայց ինչո՞ւ այդ միլիոնն սօցիալիստները չեն գալիս մեր — գիւղացիներիս մէջ:

— Ինչպէս թէ չեն գալիս: Մեր մէջ էլ են գալիս, զրքեր էլ են տարածում: Դու ինքդ գատիր, մօտ 100 միլիօն գիւղացիներ կան, հեշտ է բոլորի մօտ լինել:

— Այո, իսկապէս: Մեր բանը վատ է:

— Ո՛չ մի վատ բան չկայ. միայն հարկաւոր է ձեռքերը ծալած չնստել, այլ անել այն, ինչ որ սօցիալիստներն են անում:

— Իսկ ի՞նչ են անում նրանք:

— Ահա թէ ինչ: Օրինակի համար ռիքեր են մեղանում աւելի հասկացողները և ռիքեր կարող են մեզ հաւատարիմ լինել, ասենք՝ Մարկոսը, Փիլիպոսը, Կիրակոսը: Ահա զրանց կհրաւիրենք, մեզ մօտ և 5 հոգուց մի միութիւն կկազմենք. մէկ-մէկու խօսք կտանք միմեանց ամուր բռնել, ամեն գործում համերաշխ լինել և ամեն

բան ընդհանուր հաւանութեամբ կատարել:

Մեր ընդհանուր գործը առայժմ կլինի — բոլորի աչքերը բաց անել և ճշմարտութիւնը հասկացնել: Գիւղական ժողովներում մենք համերաշխ կերպով կկանգնենք ճշմարտութեան համար, չենք ենթարկւի հարուստների ու վաշխառուների կամքին: Մենք կհամոզենք մեր գիւղացիներին ու հարևան գիւղերին, որ կալածատէրերից հողը արդար արժէքից թանկ չվերցնեն կապալով և չընչին գնով չգնան նրանց մօտ աշխատելու: Եթէ մենք միտցած լինինք, կալածատէրերն ու վաշխառուները չեն կարողանայ մեզ յաղթել:

Եթէ շրջակայ գիւղերի գիւղացիները աշխատանքի ամենաթոււնդ ժամանակը հրաժարւեն օրով աշխատելուց, կամ հողը կապալով վերցնելուց — ի՞նչ պիտի անեն նրանք: Խօս՝ չեն կարող հեռու տեղերից նոր բանւորներ բերել տալ. վերջապէս ձեռքնառու էլ չէ: Երբեմն ամեն մի ժամը շատ թանկ արժէ, իսկ այստեղ արի ու բանւոր ճարէ:

Իսկ կապալառուներ հեռու տեղից բերել տալը խօս աւելի դժուար է: Եթէ այդ էլ չօգնէ, եթէ իշխանաւորներն սկսեն արդէն շատ նեղել գիւղացիներին, միթէ ուրիշ միջոցներ քիչ կան նրանց կոտորելու և խեղճ բերելու համար: Միայն հարկաւոր է գործը խելացի կերպով առաջ տանել...

Միջոցներ, վառք Աստուծոյ, կգտնենք: Մեր հարևան գիւղի պրիստաւը շատ է խելօքացել այն օրւանից, երբ մեր ջահեհները նրա կողերը մի քիչ ջարդեցին:

— Տեսնում ես: Դու ինքդ երևակայիր. եթէ բոլոր գիւղերում ալ տեսակ ընկերակցութիւններ լինին և իրար մէջ զաղանի խորհուրդ պահեն, գիտես ինչ ոյժ կստացւի: Դրա վրա աւելացրու նաև քաղաքների բանւորներին ու ուսանողներին: Եթէ սրանք բոլորն իրար բռնեն, իշխանութիւնն այլևս չի իմանայ, թէ որ կողմը հասնի:

Եթէ մի քաղաքում, ենթադրենք, բանւորներին ու ուսանողներին իրադապցրին, որ հող ու ազատութիւն

են պահանջում, մէկ էլ տեսար գիւղում միեւնոյն պահանջն են անում, նոյն խել կալածատէրերի հողերն են խլում: Իշխանութիւնն այդտեղ է վազում, մէկ էլ տեսար մի երրորդ տեղում խառնեցին՝ պրիստաւին վոնդեցին: Ինչ ես կարծում, այս կերպով, ինչքան էլ զինւորներ ու ոստիկաններ լինին, ամբողջ Ռուսաստանի համար չեն կարող բաւականացնել:

—Այո, շատ լաւ ես ասում: Նրանց խորամակ կարգերի դիմաց մենք աւելի խորամանկը բաց կթողնենք:

—Պահ, պահ, պահ... ինչպէս...

—Այդպէս ուրեմն, եղբայր Ստեփան... Ահա իմ ձեռքը: Ընկերութիւն կազմիր, ես էլ քեզ հետ կլինեմ, հարեան գիւղից էլ Պետրոս Առաքեանին կհրաւիրեմ, վստահելի, խելացի տղայ է: Նա էլ իրանց գիւղում գործը առաջ կտանի:

—Տես, ուրիշ ոչ ոքի բան չասես:

—Ինչ ես խօսում, միթէ ես երեխայ եմ:

Այս գործը պէտք է մեծ զգուշութեամբ առաջ տանել:

Մենք էլ այդպէս որոշեցինք Ստեփանի հետ:

Հաւատացէք, եղբայրներ, այն օրւանից կարծես մի քար ընկաւ կրծքիս վրայից: Եթէ մեր գործը առաջ գնաւ այդ տեսակ միութիւնները մեր մէջ տարածեն—այնժամանակ աղայական բոլոր խորամանկ կարգերը գլխիվայր կգառնան:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0210241

